

Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan

Diakroninen tutkimus johdinten
lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla

KIRSI-MARIA NUMMILA

1 Tutkimuksen tausta ja tarkoitus

Monipuolinen, runsas ja semanttisesti joustava johtimisto on kuulunut suomen kielen ominaispiirteisiin kautta aikojen. Myös kirjallisilla vuosisadoilla eli 1500-luvulta nykypäivään suomi on ollut johdinten suhteen hyvin omavarainen. Näin on siitä huolimatta, että suomi on yleisesti ottaen omaksunut muista kielistä paljon vaikutteita. Myös vieraiden kielten sananmuodostusmallit ovat vaikuttaneet suomen kieleen monin tavoin, mutta johtamisen osalta muutokset liittyvät käytännössä jo olemassa olevien johdostyyppien merkitysaloihin, tyypillisesti niiden laajentumiseen. Omavaraisuudesta ja johdostyyppien muuntautumiskyvystä huolimatta suomi on omaksunut sananmuodostukseensa viime vuosisatoina myös muutaman vierasperäisen johtimen.

Tarkastelen tässä diakronisessa tutkimuksessani suomen kielessä marginaalista ilmiötä eli johtomorfologista lainaamista. Keskiössä ovat kirjallisilla vuosisadoilla omaksutut johtimet *-nna* ja *-isti* (esim. *ruhtinahinna* 'ruhtinatar', *huilisti* 'huilunsoittaja', *kepuisti* 'keskustalaisaatteen kannattaja'). Kokonaiskuvan hahmottumiseksi käsittelen myös kahta muuta nuorta lainajohdinta, *skA-* ja *ismi-*suffikseja (esim. *Kettuska* 'rouva Kettunen, Kettusen rouva', *kepuismi* 'keskustalaisaate', *lajismi* 'lajisorto'), sekä käännöslainataustaisen *tAr-*johdostyyppien kehitystä. Tarkasteltavat johdostyytit liittyvät vahvasti suomen kielen kirjallistumisprosessiin, ja perusta niiden omaksumiseen osaksi kielen sananmuodostussysteemiä on luotu varhaisilla kirjallisilla vuosisadoilla. Tarkasteltavat johtimet ovat asiatyylisen suomen kielen nuorimpia.

Analysoin tutkimuksessani kirjoitettuun suomen kieleen omaksuttujen lainajohtimien ja niihin perustuvien johdostyyppien semanttista kehitystä ja käyttöä kirjallisilla vuosisadoilla. Keskeisenä tavoitteena on selvittää, mikä on toiminut vierasperäisen johtimen omaksumisen motivaationa: miksi ja mihin funktioon runsasjohtiminen kieli on lainannut muilta? Aiemmin ei ole kartoitettu, minkälaisen prosessin kautta lainajohtimet on omaksuttu suomen kielen sananmuodostukseen, milloin

vierasperäisellä sananmuodostusmallilla on todellisuudessa alettu muodostaa uutta sanastoa ja minkälaisena lainaperäisen johtimen käyttö on eri aikoina näyttäytynyt. Olen aiemmassa tutkimuksessa analysoinut *Ari*-johtimisen tekijännimityypin vakiintumista ja kehitystä (Nummila 2016). Tässä prosessissa on kuitenkin kysymys ennemminkin johtimen asuun ja johdostyyppin rakenteeseen liittyvästä muutoksesta kuin merkitykseltään kokonaan uuden johdostyyppin omaksumisesta kieleen kuten tässä artikkelissa tarkastelemissani tapauksissa.

Esittelen luvuissa 2–3 tutkimusaineiston, tarkasteltavan kielenilmiön taustaa ja tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Luku 4 käsittää aineiston analyysin, ja luvussa 5 tarkastelen saamiani tuloksia morfologiseen lainaamiseen liitettyjen yleisten tendenssien valossa ja vastaan kokoavasti tutkimuskysymyksiin.¹

2 Tutkimusaineisto ja teoriatausta

Morfologinen lainautuminen on prosessi, ja sitä käsittelevä tutkimus on luonteeltaan diakronista. Tutkimusaineistoni koostuu kahdenlaisista sanoista: 1) tarkasteltavia morfologisia aineksia sisältävistä lainasanoista ja 2) tarkasteltavilla morfologisilla aineksilla muodostetuista omaperäisistä johdoksista. Ryhmän 2 sanaston kriteerinä on, että johdoksen kantasana on omaperäinen sana tai vanha ja vakiintunut laina. Näin erotetaan vieraasta kielestä kokonaisuutena lainatut kompleksiset sanat ja suomen itsenäisen sananmuodostuksen tuloksena syntyneet ilmaukset. Olen jakanut aineistoni kronologisesti neljään osaan: 1) 1500–1700-luvun eli vanhan kirjasuomen sanastoon, 2) 1800-luvun eli varhaisnykysuomen sanastoon, 3) 1900-luvun sanastoon ja 4) 2000-luvun sanastoon.

Tutkimusaineisto perustuu laajoihin tekstikorpuksiin ja sanakirja-ainekseen. Olen poiminut 1500–1700-luvun aineiston Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpuksen (VKSK) tekstiaineistosta ja 1600–1700-luvun sanakirjoista (Schroderus 1637; VR 1644; Florinus 1678; Juslenius 1745; Ganander 1787). Olen täydentänyt sanastoa Raimo Jussilan *Vanhat sanat* -teoksen (1998) sanastolla. 1800-luvun aineisto perustuu puolestaan Varhaisnykysuomen (VNSK) ja Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita (SKK) -korpuksiin, joista ensin mainittu sisältää myös laajan sanakirjamateriaalin (Renvall 1826; Helenius 1838; Lönnrot 1847; Europaeus 1853; Ahlman 1865). 1900-luvun osa-aineiston olen koostanut *Nykysuomen sanakirjan* sanastosta *Suomen kielen käännteissanakirjan* (1980) avulla; aines edustaa käytännössä 1900-luvun ensimmäisen puoliskon sanastoa. Olen täydentänyt aineistoa SKK:n 1900-luvun esiintymillä. 1900-luvun loppupuolen aineisto on poimittu *Uudissanasto 80:n* (1960–1970-luvun uudissanat) ja Riitta Erosen (2007) *Uudissanat rötösherrasta salarakkaaseen* -teoksesta (1980–1990-luvun uudissanat) sekä Kielipankin sanomalehtikorpuksesta (SLK). Tutkimusaineiston uusinta osaa edustavat Erosen 2000-luvun sanasto sekä *Kielitoimiston sanakirjan* verkkoversiosta (2017) haetut johdokset. Lisäksi yksittäisiä esimerkkejä on poimittu internetissä julkaistuista eri tekstilajien teksteistä.

1. Kiitän lämpimästi Virittäjän nimettömiä arvioitsijoita hyödyllisistä kommentista.

Aineiston koostamisessa lähtökohtana ei ole ollut se, että osa-aineistojen teksti- ja sanakirja-aineokset olisivat sanemääriltään samanlaajuisia tai että aineisto olisi tekstilajinäkökulmasta tasakoosteista, sillä käytettävissä olevat korpuukset ovat rajallisia. Tämä ei kuitenkaan muodostu erityiseksi ongelmaksi, koska tutkimuksen tarkoituksena ei sinänsä ole laskea toteutuneita tapauksia vaan hahmottaa kokonaiskuva nuorten johdostyyppien kehityksestä laajojen teksti- ja sanakirja-aineistojen avulla. Varhainen suomenkielinen kirjallisuus rajoittuu uskonnollisiin teksteihin ja lakiteksteihin, ja käytännössä vasta 1700- ja 1800-luvulla lajit monipuolistuvat. Tästäkään syystä tasakoosteisten osa-aineistojen muodostaminen ei ole suomen nuoria lainajohtimia tutkitessa tarkoituksenmukaista tai mahdollista. Tekstilajien osalta olen kuitenkin pyrkinyt muodostamaan mahdollisimman monipuolisen aineiston.

Käsillä oleva tutkimus perustuu yleiseen sanojen alkuperän ja kompleksisen sanaston tutkimuksen teoriaan ja metodiikkaan, joka tähtää sanojen alkuperään ja merkitykseen liittyvien kysymysten selvittämiseen. Tutkimus edustaa niin sanottua yhdestä kielestä lähtevää etymologista tutkimusta, jossa kompleksisen sanaston kehitystä ja käyttöä seurataan kirjallisen todistusaineiston avulla. (Ks. tark. Häkkinen 1990; Kulonen 1996: 9–11.) Kysymys on myös kulttuurisanaston tutkimuksesta, jossa ilmauksia analysoidaan osana historiallista ja yhteiskunnallista kontekstia. Keskeistä taustatietoa tutkimuksessa edustavat myös morfologisen lainautumisen tendenssejä maailman kielissä sekä yleensä lainautumista ja kielikontakteja käsittelevän typologisen tutkimuksen tulokset (esim. kootusti Matras 2009). Morfologinen lainautuminen on viime vuosina herättänyt muiden kielikontakti-ilmiöiden tavoin runsaasti kiinnostusta, ja sitä on tarkasteltu monien kielten osalta (ks. esim. Vanhove, Stolz & Urdze toim. 2012; Gardani, Ardadijev & Amiridze toim. 2014).

3 Morfologinen lainaaminen

Morfologinen lainaaminen on kielissä yleisesti tunnettu ilmiö. Esittelen seuraavaksi alaluvussa 3.1 yleisesti ennen kaikkea johdinten lainautumista kielen ilmiönä. Alaluvussa 3.2 tarkastelen johtomorfologinen lainautumisen toteutumista suomen kielessä.

3.1 Johtomorfologinen lainaamisen yleisiä periaatteita

Kielet omaksuvat jatkuvasti elementtejä ja piirteitä kielistä, joiden kanssa ne ovat tavalla tai toisella kontaktissa. Tyypillisintä on leksikaalinen lainaaminen eli sanojen omaksuminen kielestä toiseen. Morfologisella lainaamisella taas tarkoitetaan epäitsenäisten morfeemien, kuten taivutuspäätteiden ja johdinten, omaksumista toisen kielen kieliopilliseen tai leksikaaliseen järjestelmään. Vierasperäisen johdinaineksen omaksuminen kielen sananmuodostussysteemiin on leksikaalista lainautumista huomattavasti harvinaisempi ja hitaampi prosessi; ilmiö on kuitenkin monissa suffiksi-kielissä tuttu (esim. Matras 2014: 47, 59). Johtimet lainautuvat kielestä toiseen johdos-ten mukana eli kompleksisten lainasanojen osina. Vierasperäisen morfologisen aineksen katsotaan omaksutun kieleen silloin, kun se on levinnyt varsinaisen lainasanaston

ulkopuolelle eli kun sitä on alettu käyttää itsenäisesti uuden sanaston muodostukseen. Prosessin aikana kielenkäyttäjät alkavat hahmottaa lainasanatyypin sananlopun merkitykselliseksi yksiköksi ja alkavat käyttää sitä produktiivisena suffiksina (ks. esim. Palmer 2009, 2–3). Prosessi voidaan nähdä myös lainasanatyypin skeeman omaksumisena kielen uudeksi sananmuodostusmuotiksi.

Johtimen lainautumisen edellytyksenä on, että yksittäisiä kielenkäyttäjiä laajempi yhteisö tunnistaa ja omaksuu aineksen merkitystä kantavana ja produktiivisena yksikkönä, vaikka se ei välttämättä kuuluisi heidän omaan aktiiviseen sananmuodostusrepertuaariinsa. Keskeinen tekijä onkin saman johtimen sisältävien lainasanojen määrä kielessä. Esimerkiksi englannissa on runsaasti *age*-suffiksina sisältäviä ranskalaisia lainoja (esim. *baggage, carriage*), joiden pohjalta kieli on omaksunut *age*-johtimen sananmuodostukseensa. Omaksumista edistäväksi tekijäksi on osoitettu myös kielessä esiintyvät lainasanaparit, joiden toinen jäsen edustaa kantasanaa ja toinen tiettyä johdostyyppiä. Esimerkiksi englannissa esiintyvät ranskan-kieliset lainasanaparit *carry/carriage* ja *coin/coinage* tarjoavat mallin englannin sananmuodostukselle vastaavanlaisten analogiaan perustuvien parien luomiseksi (esim. natiivit englanninkieliset *pack/package, stop/stoppage*). (Marchand 1969: 210, 235; ks. myös esim. Pinto 2012: 238–239.)

Morfologinen lainautuminen edellyttää kohdekielessä ilmennyttä uuden ilmaisu-keinon tarvetta. Lainajohtimia tarkasteltaessa keskeistä onkin selvittää, mitä hyötyä uudesta suffiksista on kohdekielille ollut ja minkälainen aukko sillä on täytetty – eli mikä on lainajohtimen funktio ja lainaamisen taustalla oleva motivaatio (ks. esim. Palmer 2009: 2; myös Heinold 2009: 82; Pinto 2012: 235). Lähtökohtaisesti voidaan olettaa, että kielenkäyttäjillä on ollut jokin syy, miksi he ovat omaksuneet (vaikka vain rajalliseksi ajaksi) uuden johtimen osaksi kielenkäyttöään ja sananmuodostusjärjestelmää. Yleisimmäksi morfologinen lainaaminen on maailman kielissä osoittautunut nominiderivaatiossa, mikä heijastelee sitä, että nominien avulla kielennetään runsaasti merkityksiä ja osoitetaan hyvinkin hienojakoisia merkitys- ja tyylieroja (ks. esim. Matras 2009: 210).

Kohdekielen tarpeiden ohella olennaiseksi tekijäksi johdinten lainautumisessa on osoittautunut lähdekielen sanojen rakenteen läpinäkyvyys ja analysoitavuus: kielistä, joiden morfeemit ovat selvästi erotettavissa, omaksutaan morfologisia elementtejä toisiin kieliin, kun taas morfologisesti läpinäkymättömistä suffiksit eivät lainaudu (esim. Matras 2009: 228; Palmer 2009: 336–341).²

Johtamiskeinojen lainautumista voidaan tarkastella myös semantiikan kannalta. Eri kieliä käsittelevissä tutkimuksissa on todettu, että tiettyä merkityssisältöä kantavat johtimet ovat herkemmin lainautuvia kuin toiset. Erityisen yleisesti lainautuvia ovat agen-

2. Hyvän esimerkin kielen morfeemirakenteen merkityksestä suffiksaalisessa lainautumisessa tarjoaa arabia. Arabiasta lainataan runsaasti sanastoa muihin kieliin, mutta kielen morfeemien sulautuneisuuden vuoksi sen morfologia lainautuu heikosti. Tästä syystä esimerkiksi turkkiin ja persiaan, joihin on lainattu arabiasta valtavia määriä kompleksista sanastoa, ei ole omaksuttu kielestä morfeemitason lainoja. Päinvastaisesti esimerkiksi Irakin arabiaan on lainattu morfologisesti läpinäkyvän turkin johtimia ilman, että merkittävä kaksikielisyys tai yhteiskunnalliset valtasuhteet olisivat vaikuttaneet asiaan. (Matras 2009: 229.)

tiiviset johtimet (Matras 2009: 229; 2014: 59; Tosco 2012). Klassinen esimerkki on laajalle levinnyt latinan *-arius*, johon palautuvia johtimia tavataan erittäin produktiivisina monissa kielissä. Johdin esiintyy esimerkiksi saksassa, englannissa ja hollannissa *er*-asuisena (esim. engl. *baker*), islannissa *ari*-asuisena ja ruotsissa *are*-asuisena (esim. ruots. *bagare*) (Wessén 1965: 104; ks. johtimesta eri kielissä esim. Kastovsky 1971; Booij 1986; Ekberg 1995; Ryder 1999; Scherer 2003). Toinen esimerkki agenttiivisten ja yleensä ihmisviitteisten johdinten lainautumisesta on venäläisperäinen *-nik*, joka tunnetaan muun muassa kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä (esim. viron *kirjanik*, *kunstnik*³) mutta myös amerikanenglannissa ja jiddiissä (ks. esim. Laanest 1975: 146–147; Pilch 1985: 411, 428–429). Helposti lainautuvia ovat niin ikään merkitykseltään deminutiiviset johtimet sekä sanaluokan vaihtajina toimivat abstraktin sanaston johtimet. (Ks. esimerkkejä eri kielistä esim. Matras 2009: 226–228; 2014: 59–60; Kastovsky 1985; Heinold 2009.)

Tärkeä morfologista lainaamista edistävä tekijä on kieliyhteisön kaksi- tai monikielisyys. Olennaista on, että kaksikielisyys toteutuu arkipäiväisessä kielenkäytössä eikä vain virallisissa yhteyksissä. Vierasperäisen johtimen vakiintumiseen ja käyttöön vaikuttaa kieliyhteisön yleinen suhtautuminen kielen muutoksiin sekä auktoriteettien, kuten yleisen kielenohjailun, näkemys. (Esim. Matras 2009: 229, 236–237.) Kirjakielen kehityksen näkökulmasta kiinnostava kysymys onkin, missä määrin tyytyminen oma-peräisiin johtimiin on ollut spontaanin ja luonnollisen kielen kehityksen tulosta ja missä määrin kielenohjailu on vaikuttanut lainajohdinten vakiintumiseen, käyttöön ja karsiutumiseen.

Monissa eurooppalaisissa kielissä johdinten lainautuminen on ollut erityisen vilkasta keskiajan ja uuden ajan taitteessa. Erityisesti pohjoisessa Euroopassa tärkeä kirjallistumisen ja runsaan (kompleksisen) kulttuurisanaston lainautumisen vuosisata sijoittuu 1500-luvun reformaatioaikaan (esim. Erben 2000: 136). Keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa latinan merkitys lainojen lähdekielenä ja erityisesti kreikkalaisperäisen sanaston välittäjänä oli suuri. Merkittävä lähdekieli oli myös ranska. Esimerkiksi englannin runsas lainajohtimisto on tyypillisesti peräisin latinasta ja ranskasta (Marchand 1969: 234–236; Palmer 2009: 7; ks. myös Kastovsky 1985: 223–225).

Pohjoisessa Euroopassa keskiajalla ja uuden ajan taitteessa tärkeäksi lähde- ja välittäjäkieleksi nousi kaupan, kaupunkien ja reformaation kieli saksa, jonka eri muodoista (ala- ja yläsaksasta) ammennettiin runsaasti sanastoa ja muita kielenaineiksia joko suoraan tai välittäjäkielten kautta ruotsiin, suomeen ja muihin Itämeren alueen kieliin (ks. esim. Wessén 1965; Pettersson 2017: 134–139; Bentlin 2008; Vanags 1995, 2019). Esimerkiksi kirjasuomen merkittävin esikuva ruotsi omaksui alasaksasta useita affikseja, kuten johtimet *-nna*, *-ska*, *-het* ja *-bar*. Pohjoisen Euroopan nuoret kirjatieket omaksuivat autoritaarisista kielistä sananmuodostuksellisia vaikutteita seuraavillakin vuosisadoilla. Euroopan hovien yhteisen kielen ranskan vaikutus näkyi erityi-

3. Venäläisperäinen *-nik* tavataan nykysuomessa *niekka*-asuisena yhdyssanoiksi hahmottuvien sanojen osana (esim. *soittoniekka*, *tyyliniekka*, *vitsiniekka*; ks. esim. SSA s.v. *niekka*; Plöger 1973: 302, myös 110; Tavi 2014).

sesti 1700-luvun ruotsin kielenkäytössä. Ruotsi omaksuikin ranskasta tai sen välityksellä runsaasti lainasanastoa ja sen mukana myös lukuisia johtimia (esim. *-era*, *-i*, *-ion*, *-ism*, *-ist*, *-ant*, *-ent*, *-ör*, *-är*, *-ans*, *-ens*, *-age*, *-is*, *-yr* ja *-ik*). (Ks. esim. Pettersson 2017: 137, 142.)

3.2 Johtomorfologinen lainaaminen suomen kielessä

Suomi on johtomorfologisesti rikas kieli. Nykysuomessa on noin 150 johdinta (ISK 2004 § 174, 260, 304, 372). Historiallisesta näkökulmasta johdinten määrä on vielä suurempi: Lauri Hakulinen (1979) luettelee johdostyyppien kuvauksessaan noin 200 johdinta.⁴ Näissä johtimissa on eri-ikäisiä ja eri alkuperää olevia aineksia. Vierasperäisiä johtimia onkin voitu omaksua niin suomen kielen erilliskehityksen aikana kuin sitä edeltävinä kehityskausina.

Suomen kieleen vuosisatojen kuluessa muualta omaksutussa johtomorfologiassa on sekä sellaisinaan lainattuja (ja äännejärjestelmään tarvittaessa mukautettuja) suffikseja että käännöslainataustaisia merkityslainoja. Suomen sanastosta on lisäksi löydettävissä monenlaisia jälkiä lainasanaston analogisesta vaikutuksesta, eikä aina ei ole aivan selvää, milloin on kysymys johtimen lainaamisesta ja milloin vierasvaikutteisesta omaperäisen johtimen merkitysalan laajentumisesta. Esimerkiksi suomen *iO*-loppuisessa sanastossa on omaperäisen johdinaineksen sisältämää vanhaa sanastoa (esim. paikannimet *Kemiö*, *Paimio*), sananlopultaan samannäköisiä lainasanoja (esim. *autio*, *kallio*, *kammio*, *liikkiö*) sekä omaperäistä sanastoa (esim. *aukio*, *haapio*, *hirviö*), johon edellisen ryhmän on katsottu analogisesti vaikuttaneen (ks. Hakulinen 1979: 152–154; myös Hahmo 1997: 97). Toisen esimerkin tarjoavat *kkA*-johdokset (esim. *kannikka*, *mustikka*), joiden merkitysalaan ovat vaikuttaneet monet lainattaessa *kkA*-loppuisiksi mukautetut ruotsin *k*-loppuiset sanat (esim. *matematik* > *matematiikka*). Osoitus suomen sananmuodostukseen päätyneestä vieraasta vaikutuksesta on Terho Itkosen (1986) esimerkkinä käyttämä *ongelmatiikka*, joka on saanut mallia mukautetusta lainasanasta *problematiikka* (< ruots. *problematik*).

Perinteinen esimerkki suomalaisissa johto-opin kuvauksissa lainataustaisena pidetystä johtimesta on edellä jo mainittuun latinan *arius*-johtimeen palautuva *r*-aines. Suomen *r*-aineksisen tekijännimijohtimen historia on kuitenkin kirjasuomea edeltävältä ajalta vaikeasti tavoitettavissa. Kirjasuomen kautta edeltävään kerrostumaan kuuluvana voidaan pitää asua, jossa johdinainesta edeltää *U*-vokaali⁵, esimerkiksi *ajuri* ja *sahuri*. (Ks. Uotila 1942, 1945; Hakulinen 1979: 176–178, 219–220.) *Uri*-johdoksia nuorempaa varianttia edustavat *Ari*-asuiset johdokset (esim. *kaappari*, *palvari*), joiden asu viittaa keskiajan ja uuden ajan taitteen runsaasti lainattuihin ruotsalaisiin (ja alasaksalaisiin) ammattinimityksiin (esim. *klockare* > *lukkari*, *målare* > *maalari*). (Ks. tark. Nummila

4. Monet suomen kielen johtimet voivat yhdistyä sekä nomini- että verbikantaan (ks. esim. Kangasmaa-Minn 1973). Annetuissa lukumäärissä samanasuiset johtimet on laskettu erikseen nomini- ja verbijohdinryhmiin.

5. Kysymys on *A*-vartalovokaalisista sanoista, joissa vokaali muuttuu johtimen vaikutuksesta *U*:ksi. Vaihtoehtoisesti voidaan ajatella, että vartalovokaali katoaa johdinaineksen edellä. Tällöin *U*-vokaalin katsotaan kuuluvan johtimeen.

2016.) Käytännössä *r*-aineksinen tekijännimijohdin ei kuitenkaan ole saavuttanut suomen sanamuodostuksessa läheskään sellaista suosiota kuin indoeurooppalaisissa kielessä. Tämä johtunee siitä, ettei malli ole voinut tarjota kielenkäyttöön paljoakaan uutta ilmaisuvoimaa, koska suomessa on vanhastaan ollut erittäin produktiivinen tekijännimijohtimisto.⁶ (Nummila 2011: 217.)

Esimerkki morfologisesta käännöslainasta on *llinen*-johtimen varhaisilla kirjallisilla vuosisadoilla kokema merkityksen laajentuminen. 1500-luvulla nuori kirjakieli tarvitsi runsaasti uutta sanastoa mutta myös kokonaan uudentyyppisiä ilmauksia. Tällaisia olivat uskonnollisen kielen abstrakteihin tarkoitteisiin viittaavat sanat, jollaisia ei kansankielessä ollut perinteisesti tarvittu. Alun perin konkreettistarkoitteisten sanojen johtamiseen käytetty *-llinen* (esim. *kourallinen* 'kouran verran', *perheellinen* 'perheen omistava') sai erityisesti kääntämisen seurauksena vaikutteita samantyyppisistä ruotsin *lig-* ja saksan *lich*-johtimista (vrt. *kristillinen* – *kristlig* – *christlich*, *piinallinen* – *pinlig* – *peinlich*). Vieraiden kielten tarjoaman mallin mukaan suomen johdinta alettiin käyttää aiempaa abstraktimmassa merkityksessä; toisin sanoen suomen suffiksin merkitysala laajeni yhteyksiin, joissa ruotsissa käytetään *lig-* ja saksassa *lich*-johdinta. Alun perin ruotsin johtimen merkitysala on laajentunut saksan vaikutuksesta vastaavalla tavalla. Nykysuomessa tämä vanhasta kirjasuomesta periytyvä käyttö on hyvin produktiivista (esim. *lapsellinen*, *luonnollinen*, *tarpeellinen*). (Ks. tark. Hakulinen 1955: 311–313; 1979: 164–165; Mielikäinen 2010; myös Rintala 1980; Vartiainen 1988.)

Vierasperäisiä johtimia on omaksuttu myös suomen kielen nuorimpaan sanastokerrostumaan kuuluvien niin kutsuttujen slangijohdosten muodostukseen. Niille tyypillisiä piirteitä ovat tavanomaisista johdoksista poikkeava rakenne,⁷ puhekielinen tyyli ja epämuodolliset käyttöyhteydet. Esimerkki erittäin produktiivisesta lainaperäisestä slangijohtimesta on ruotsista omaksuttu *-is* (esim. *kalkkis*, *roskis*, *tavis*). Johtimen alkuperä on latinassa, ja sen on esitetty lainautuneen ruotsin sanamuodostukseen latinaa opiskelevien koulupoikien välityksellä; kysymys on ruotsin vanhimmasta slangijohtimesta (ks. johdostyyppistä esim. Kotsinas 2003: 223–227).⁸ Nykysuomessa johdin on erittäin produktiivinen (ks. esim. Lehtinen 1994; Dahlgren & Kittilä 2014; ks. myös Paunonen 2000: 25–28). Arkityyliset ilmaukset eivät ole varsinkaan aiempina vuosisatoina päätyneet helposti kirjoitettuun kieleen, mikä heikentää niiden tutkittavuutta. Kuitenkin viimeistään 1900-luvun alkuvuosikymmeninä suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa tavataan *is*-johtimista lainasanastoa (esim. *deekis* < ruots. *dekis* 'dee-

6. Mainittakoon, että suomen *r*-aineuksista tekijännimityyppiä on pidetty myös kielessä aiemmin tunnetun johdostyyppin semanttisena laajentumana. Suomeen on nimittäin vanhastaan kuulunut tekijännimille semanttisesti läheinen *r*-aineksinen välineennimien johdin (esim. *hakkura*, nyk. *hakkuri*). (Ks. Uotila 1942; Hakulinen 1979: 177.)

7. Toisin kuin tyypillisessä johtoprosessissa, slangijohtamisessa kantasana yleensä lyhenee (esim. *roska-astia* > *roskis*, *poninhätä* > *ponnari*; ks. tark. Nahkola 1999). Slangijohtimen liittäminen kantasanaan ei myöskään varsinaisesti muuta kantasanan merkitystä, vaan kantasana ja sen johdos viittaavat samaan tarkoitteeseen.

8. On mahdollista sanoa, milloin ensimmäiset *is*-johdokset ilmaantuivat ruotsiin (tai suomeen); jo 1850- ja 1860-luvuilta tunnettuja ruotsinkielisiä esimerkkejä ovat *bladdis* 'humalainen', *champsis* 'shampanja' ja *Opris* 'Oopperakellari' (ks. esim. Kotsinas 2003: 223–227, 244–245; Bergman 1964: 69; myös Hellquist 1980 s.v. *-is*).

kiksellä, rapiolla oleva'). Omalähtöisessä sananmuodostuksessa tyyppi aktivoitui viimeistään 1960- ja 1970-luvuilla (esim. *julkkis, lippis, rasvis*).⁹

Kuten edellä esiteltyt tyyppiesimerkitkin osoittavat, morfologisia vaikutteita on viime vuosisatojen aikana omaksuttu suomeen ennen kaikkea ruotsista, mikä on johtunut muun muassa maantieteellisestä läheisyydestä, tiiviistä hallinnollisista yhteyksistä ja Suomen ruotsin- ja suomenkielisen väestön keskinäisestä kanssakäymisestä. Varhaisina suomen kielen kirjallisina vuosisatoina valtaosa kirjallisista ja kulttuurisista vaikutteista kulkeutui Suomeen Ruotsin ja ruotsin kielen välityksellä. Yhteiskunnassa tapahtuvien muutosten seurauksena myös kielten väliset suhteet ja kieli-kontaktit muuttuvat. Viime vuosikymmenien lainasanat ovatkin peräisin ennen kaikkea englannista. Morfologinen lainautuminen on aikaa vievä prosessi, joten vasta tulevat vuosikymmenet osoittavat, minkälaisia vaikutteita englannista mahdollisesti omaksutaan.¹⁰

4 Suomen kieleen kirjallisina vuosisatoina omaksutut lainajohtimet

Tarkastelen seuraavaksi johtomorfologista lainaamista suomen kielen kirjallisilla vuosisadoilla. Analysoitavana ovat lähtökohtaisesti kirjakieleen kuuluvat ilmaistyyppit. Kysymys on nuoresta ja morfologisesti läpinäkyvästä sanastosta, jonka edustamien johdostyyppien kehityskulkua on mahdollista tarkastella kirjallisen todistusaineiston avulla. Diakroninen analyysi valaisee johtimien ja johdostyyppien lainaamisen syitä, johdostyyppien semantiikkaa ja tyyliä ja niiden muutoksia, johdostyyppien suosiota sekä johtimien produktiivisuutta eri aikoina.¹¹ Etenen siten, että ensin esittelen tarkasteltavan johtimen ja johdostyyppien taustaa, sen jälkeen kartoitan johdinaineksen sisältämän lainasanaston määrää ja semanttista laatua kirjakielessä ja lopuksi analysoin johdostyyppien käyttöä ja kehitystä suomen omalähtöisessä sananmuodostuksessa.

4.1 Suomen kielen *nn*-johdosten leksikaalinen tausta ja kehitys

Feminiinijohdin *-inna* on omaksuttu ruotsiin keskiajan lopulla lainatun saksalais-sanaston mukana. Ruotsissa johdinta on käytetty runsaasti arvovaltaisten henkilöi-

9. Nykysuomen slangijohdintomorfologiassa tunnetaan myös ruotsalaistaustainen *-sA* (esim. *nopea* > *nopsa*, *räpylä* > *räpsä*). Ruotsissa johdin on tunnettu mm. deminutiivisena (esim. ruots. *ko* 'lehmä' > *kossa* 'pieni lehmä'). (Hahmo 1997: 100–101; ks. myös Hakulinen 1979: 140–141, 178.) Johdin tunnetaan ruotsissa myös lyhentävässä käytössä (*kökspiga* > *köksa*; Hellquist 1980 s.v. *-sa*), ja tässä funktiossa aines on lainattu myös suomeen. Slangijohdoksille ominaisesti sanan varsinainen merkitys ei muutu johdettaessa. Merkkimäärää olennaisempaa on tavumäärän vähentäminen (ks. esimerkit edellä). Suffiksia käytetään myös selvästi lyhentävässä funktiossa (esim. *rakennustyömaa* > *raksa*).

10. Suomeen on lainattu merkittävä määrä sanastoa myös itäisestä naapurista venäjältä, mikä näkyy esimerkiksi keskiaikaisessa kirkollisessa kielessä, paikallismurteissa ja slangissa. Venäjän vaikutusta on myös johtomorfologiassa (esim. em. *-nik*). Varsinaisesti kirjasuomen tarpeisiin venäjältä ei kuitenkaan ole lainattu johdinaineksia.

11. Ks. johtimien produktiivisuudesta, produktiivisuuden asteista ja produktiivisuuteen vaikuttavista tekijöistä esim. Bauer 2001; Boij 2012: 69–73; Koivisto 2013: 234–252.

den puolisoiden nimityksissä (esim. *furstinna* 'ruhtinatar'), mutta se on ollut mahdollinen myös muissa naispuolisuutta osoittavissa ilmauksissa, kuten ammatinnimityksissä (*lärarinna* 'opettajatar'; ks. esim. Wessén 1965: 127; myös Hellquist 1980 s.v. *-inna*; Pettersson 2017: 137). Nykysaksassa sama suffiksi tunnetaan *in*-asuisena (esim. *Lehrerin* 'opettajatar'). Vaikka keskiajan lopulla lainattiin alasaksasta sanastoa myös suoraan suomeen (ks. Bentlin 2008), voidaan johtimen katsoa kulkeutuneen meille ruotsista lainatun sanaston mukana. Viroon taas johdin on omaksuttu suoraan alasaksasta (esim. viroon *õpettajanna*).

Suomen kirjakielen kehittäminen edellytti monien uusien tarkoitteiden kielentämistä ja vieraiden kielten ilmaisutapojen suomentamista. Yksi varhaisina kirjallisina vuosisatoina luontevaa ilmaisuvastinetta vaille ollut sanatyyppejä oli indoeurooppalaisten kielten feminiinijohdokset. Suomen itämurteissa tavattua *tAr*-johdinta ei vielä noteerattu käypänä vastineena näille ruotsin ja saksan feminiinijohtimille. Tähän vaikutti aineksen alueellinen, semanttinen ja funktionaalinen rajoittuneisuus, sillä johdin on vanhastaan tunnettu lähinnä vain tyttären merkityksessä itäsuomalaisissa patronyy-meissa (esim. *Kovotar* 'Koposen tytär'). Tässäkin funktiossa johdin on ilmeisesti yleistyntynyt vasta uudella ajalla (ks. Paikkala 1997).¹² Johtimen käyttö ja merkitys rajoittuivat nimistöön ja tytär-suhteen ilmaisemiseen. Siten johdin jäi merkitykseltään kauas uuden ajan yhteiskunnan toimijoita kielentävistä ruotsalaisista ja saksalaisista feminiinijohdoksista, eikä *tAr*-johdin näin ollen suoralta kädeltä sopinut vastaavien suomenkielisten ilmausten muodostukseen.

Vierasperäisten feminiinijohtimien käyttö tuli suomenkielisissä konteksteissa tuetuksi viimeistään virallisuonteisten arvonimien yhteydessä. Ensimmäiset suomenkielisissä teksteissä tavattavat ruotsista lainatut *inna*-johdokset ovat peräisin 1600- ja 1700-luvuilta: *förstinna* (1637),¹³ *patriarchinna* (1698), *greiwinna*, *keisarinna* ja *sultanninna* (1776). Varhaiset lainat merkitsevät vaimoa; tosin 1700-luvun tekstien *keisarinna* viittaa puolisonsa kuoleman jälkeen Venäjän valtakunnan hallitsijaan, Katariina II Suureen, mutta suomenkielinen nimike oli käytössä jo ennen yksinvaltiutta eikä siis lähtökohtaisesti merkitse naispuolista keisaria. Lisäksi varhaisissa lainoissa esiintyy nimitys *princessinna* (1701) 'prinsessa', jossa johtimella osoitetaan kuninkaallisen perillisen naispuolisuutta. Johdoksessa feminiinijohtimia on itse asiassa kaksi, *-ess(a)* ja *-inna*; vastaava ilmaus on tunnettu myös ruotsissa (SAOB s.v. *prinsessinna*).

Edelleen 1800-luvulla vaimon merkitys on keskeisin. Muutoksena aiempaan on, että hallitsijoiden ja aatelisten (esim. *herttikinna* < ruots. *hertiginna* 'herttuatar', *markisinna* < ruots. *markisinna* 'markiisitar') ohella johdinta on käytetty muiden, joskin yhteiskunnassa merkittävien, henkilöiden puolisoiden nimityksissä: *doktorinna*, *evers-tinna*, *kenraalinna*, *(p)ruustinna*, *rovastinna* ja *rohvessorinna*. 1800-luvun aineistossa on myös 1700-luvun alun *prinsessinnan* jälkeen ensimmäinen tapaus, jossa *inna*-johtimella osoitetaan naispuolisuutta ilman puolisoimerkitystä: *priorinna* 'naispriori', 'nunna'. Tämän merkitysryhmän esiintymät jäävät yksittäisiksi.

12. Historiallisesti *tAr*-johtimen katsotaan lyhentyneen lainaperäisestä *tytär*-sanasta (esim. Hakulinen 1979: 82).

13. Esimerkkien yhteydessä annetut vuosiluvut viittaavat sanojen ensiesiintymiin tutkimusaineistossa.

4.1.1 Tyypin omaperäiset johdokset

Ensimmäiset omalähtöisen sananmuodostuksen tuloksena syntyneet *nna*-johdokset tavataan 1800-luvun aineistossa. Ilmaukset vastaavat semanttisesti tyypillistä lainasanastoa, eli ne ovat puolisonnimityksiä. Tutkimusaineistoni tapaukset ovat pääosin Elias Lönnrotin (1847) suomenkieliseksi vastineiksi ruotsinkielisille ilmauksille tarjottavia sanoja: *herttuinna* 'herttuatar' (kantasana *herttua*, vrt. ruots. *hertig-inna*), *kuninka(h)anna* 'kuningatar' (kantasana *kuningas*, vrt. ruots. *drottning*) ja *ruhtinahinna* 'ruhtinatar' (kantasana *ruhtinas*, vrt. ruots. *furst-inna*).¹⁴ Motivaationa tällaisten omien johdosten muodostukseen ja esittelyyn on ollut aikakaudelle ominainen lainasanoista eroon pyrkiminen ja oman ilmaisupotentiaalin hyödyntäminen ja osoittaminen. Hieman paradoksaalista on, että suomalaisvarianttien muodostuksessa on käytetty nuorta lainajohdinta. Vaikka kaikenlainen vierasperäisten puolisonnimitysten ja feminiinijohdosten käyttö ei 1800-luvullakaan saanut kielimiesten hyväksyntää, suh-tauduttiin seuraavan Samuli Suomalaisen siteerauksen perusteella lainajohtimien käyt-töön kuitenkin suopeammin kuin suoriin lainoihin:

- (1) Sanokaa käsi sydämmellänne, voipiko ajatella mitään epäsointuisempaa kuin vallesmanska, kirkkoherska, luutnanska? Ja mitenkä te tahdotte suomeksi puhutella valtioneuvoksen rouvaa? Sanotteko kenties valtioneuvokseska vai valtioneuvoksinna? Ettehän toki, vaan sysäätte ilman armoa kokonaisen ruotsalaisen sanan suomenkieleen ja kerrotte minulle, kuinka statsrodinna von Schwert pelasi preferencia genralguvernörskan ja herrassöödingska Finkelman'in kanssa. Hirmuista! (Suomalainen 1885: 19.)

Omalähtöisiä tai sellaisiksi tulkittavissa olevia *nna*-johdoksia esiintyy aineistossa suhteellisen vähän. Aina ei kuitenkaan ole aivan selvää, milloin tapaus tulisi tulkita suomessa ennestään tutun kantasanan asuun mukautetuksi lainaksi (esim. *kreivinna* vrt. ruots. *grefvinna*, *everstinna* vrt. ruots. *överstinna*) ja milloin omaperäisen, systemaattisen sananmuodostuksen tulokseksi. *nna*-johdin ei myöskään noudata vokaaliharmoniaa, eli se esiintyy kantasanan vokaalistosta riippumatta takavokaalisena, mikä mieluummin tukee näkemystä mukauttamisesta kuin on sitä vastaan. Aineistosta löytyy kuitenkin myös selvästi omalähtöisiä *nna*-johdoksia, kuten edellä mainittu *ruhtinahinna* ja esimerkin 1 *valtioneuvoksinna*. Vaikka jälkimmäinen voi olla niin sanottu potentiaalinen johdos, jota ei ehkä ole todellisuudessa käytetty, 1800-luvun tekstien esiintymät osoittavat kuitenkin, että tyyppi on ollut tunnettu ja koettu ymmärrettäväksi. Koska johtimen merkitysala on suomessa rajoittunut käytännössä arvovaltaisten henkilöiden puolisoien nimityksiin, ovat kielenulkoiset tekijät osaltaan vaikuttaneet mahdollisten johdosten määrään.¹⁵

14. Virossa sellaiset sanat kuin *kuninganna* 'kuningatar' ja *hertsoginna* 'herttuatar' ovat kieleen vaikiuneita ilmauksia.

15. Virossa *nna*-johtimen merkitysala on ollut laaja, ja sitä on käytetty arvonimien lisäksi esimerkiksi ammatinnimitysten ja kansallisuuden nimitysten yhteydessä (esim. *lauljanna*, *öpetajanna*; *eestlanna*; ks. esim. Erelt, Erelt & Ross 2000: 318–319).

Edellä mainitut Lönnrotilta poimitut tapaukset ovat peräisin hänen vuonna 1847 julkaistusta tulkisanakirjastaan. Lönnrotin myöhemmin ilmestyneessä *Suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa* (1866–1880) esiintyy hakusanoina vastaavanlaisia muodosteita mutta niiden lisäksi samoihin kantasanoihin perustuvia ja sama-merkityksisiä *tAr*-johdoksia (*kuninginna – kuningatar, herttuinna – herttuatar*). Johdinta ei ole vanhastaan yhdistetty arvonimiin tai vastaaviin nimikkeisiin; tähän käyttöön se taipui vasta 1800-luvun kuluessa. Vastaavanlaisia ilmauksia käytti Ferdinand Ahlman Lönnrotin suursanakirjaa aiemmin ilmestyneessä *Ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassaan* (1865): *markiisitar, prioritar, tohtoritar* (ruots. *markisinna, priorinna, doktorinna*). Saman mallin mukaan toimivat 1800-luvun vieraskielisten sanakirjojen laatijat. Suomen *tAr*-johtimen käytössä ruotsin feminiinijohdinten funktiossa on kysymys käänös- ja merkityslainasta. Johdin tuli 1800-luvulla itämurteiden ulkopuolellakin tutuksi kansanrunouden ja pitkälti Lönnrotin julkaisujen myötä (ks. myös Kyrölä 1989). *Kalevalassa* (1849) johdostyyppiä tavataan erilaisten ylluonnollisten olentojen nimissä (esim. *Ilmatar, Suonetar, Syöjätär*). Merkittävää on, että ilmaukset viittaavat yleisesti naispuoliseen tarkoitteeseen ilman tyttären tai vaimon merkitystä.¹⁶

Suomenkielisiin teksteihin alkaa 1840-luvulta lähtien ilmaantua sellaisia ammattimaiseen toimijaan viittavia nimityksiä kuin *opettajatar, ompelijatar* ja *veisaajatar*. Ne vastaavat semanttisesti kielissä keskeistä feminiinijohdosten ryhmää. Myös johdosten rakenne eli johtimen yhdistyminen tekijännimijohdokseen noudattaa muun muassa ruotsista tuttua mallia. *tAr*-johtimen käyttöä tässä uudessa lainataustaisessa merkityksessä voidaan jo 1800-luvulla pitää produktiivisena. Johdosten määrää rajoittavatkin lähinnä kielen ulkopuoliset seikat eli naisten harjoittamien ammattien vähyys.

1900-luvulle tultaessa ammattilaiseen tai vastaavaan toimijaan viittaavien *tAr*-johdosten määrä kasvaa; *Nykysuomen sanakirjassa* ilmauksia on muutamia kymmeniä ja yhdyssanamutoisina ammattinimikkeinä vielä huomattavasti enemmän (ks. myös Engelberg 1998: 77–78). Myös omaperäistä *kkO*-johdinta on käytetty osoittamassa naispuolisuutta (esim. *karjakko, kylmäkkö, sisäkkö*), mutta tapauksia on vähän, eikä johdin ole ollut tässä merkityksessä missään vaiheessa produktiivinen. Myös johdosten rakenne eroaa *tAr*-tyypistä. Johtimet eivät esiinnykään toistensa ilmaisuvariantteina; tästä mahdollisina poikkeuksena voivat olla jotkin tapaukset, joissa feminiinijohdin liitetään lainaperäiseen ammatinnimitykseen (esim. *sihteerikkö – sihteeritär*).

tAr-johtimen merkitysalan laajennuttua ruotsalaisperäiset feminiinijohtimiset lainat vähenivät lukuun ottamatta käytössä vakiintuneita (yleensä) vaimoon viittaavia nimityksiä (esim. *everstinna, keisarinna, pormestarinna, rovastinna* ja *tuomarinna*). Näihin on *Nykysuomen sanakirjassa* usein lisätty huomautus tyylistä tai viitattu suosittelavampaan vastineeseen. Joel Lehtosen (1917) *Kerran kesällä* -romaanin (lainausmerkeissä esitetty) ”*ryssinna*” on varmasti suomalainen muodoste, mutta käytännössä 1900-luvulla asiatyylisissä kansalaisuudennimityksissä käytetään jo jokseenkin syste-

16. Kansanrunouden tapauksiin rinnastuvat 1800-luvun suomenkielisten julkaisujen kansallisromanttiset nimet *Kanteletar, Kieletär* ja *Suometar*.

maattisesti *tAr*-johdinta (esim. *kiinatar*, *ranskatar*; vrt. myös *inkerikko* sekä ainakin nykykielessä arkityyliseksi luonnehdittava *venakko*).¹⁷

Feminiinijohdokset edustavat sekä lainattuina että omalähtöisinä menneiden vuosisatojen kulttuurisanastoa. Nykykielen näkökulmasta vanhahtava ja väistyvä sanasto oli kerran muodikasta ja ajan yhteiskuntarakennetta kuvaavaa ja arvoja peilaavaa. Nykyinen tasa-arvoa tavoitteleva kielenkäyttö on vaikuttanut feminiinijohdinten produktiivisuuteen ja johdosten käyttöön niin suomessa kuin esimerkiksi ruotsissa, saksassa ja virossa. Kerran yleisen johtimen epäproduktiivisuus liittyy tässä tapauksessa sen kantamaan merkitykseen.¹⁸ Vierasperäisten feminiinijohtimien ja johdosmallin omaksu-
misen suurin vaikutus kielen kehitykseen oli se, että se aktivoi oman johtimen käyttöä laajentaen johdostyyppin merkitysalaa (vrt. ruotsin *lig*-johdoksista vaikutteita saanut *llinen*-tyyppi). Prosessi kertoo johtimiston joustavuudesta ja mukautuvuudesta uudenlaisen sanaston tarpeisiin. Tämän suuntainen omista ilmaisukeinoista ponnistava kehitys on myös vastannut kieleen kohdistettuja yleisiä ihanteita ja on siksi saanut tukea kielen ohjailulta.¹⁹

4.1.2 Vertailu läheiseen lainaperäiseen *skA*-johdostyyppiin

Vertailun vuoksi tarkastelen *nna*-lainajohtimen ja käännöslainataustaisen *tAr*-johdostyyppin ohella toista lainasuffiksia eli ruotsalaisperäistä *skA*-feminiinijohdinta (ks. myös ISK 2004 § 194). Se on omaksuttu ruotsiin *inna*-johtimen tavoin keskiajan ja uuden ajan taitteen alasaksalaisten lainasanojen mukana. Johdostyyppi on ollut ruotsissa tyyli-
liltään neutraali, ja sillä on muodostettu vaimomerkityksisen sanaston lisäksi runsaasti ammattilaisen nimityksiä mutta myös esimerkiksi kansallisuudennimityksiä (esim. *generalska* 'kenraalin vaimo', *sköterska* 'hoitajatar', *spanjorska* 'espanjatar'; esim. Hellquist 1980 s.v. *-ska*; ks. myös esim. Pettersson 2017: 137).

Suomeen *ska*-lainasanoja on ilmaantunut jo vanhan kirjasuomen kaudella; tarkasteltavaan aineistoon on kuitenkin päätynyt vain yksi tapaus, *superintendentenska* (1683) 'superintendentin vaimo'. Käytännössä *ska*-lainoja tavataankin teksteissä vasta 1800-luvulta lähtien. Vaikka johdostyyppi on ruotsissa ollut neutraali, on se suomessa saanut arkityylisen leiman ilmeisesti jo suhteellisen varhain, mikä on vaikuttanut ilmaisutyyppin dokumentoiduksi tulemiseen. Hyvä lähde tämän sanaston tutkimukselle on 1800-luvun loppuvuosikymmenten kaunokirjallisuus, josta löytyy sellaisia sanoja kuin *kaptenska*, *kamreerska*, *lehtorska* ja *kuvernöörska*. *ska*-aineiksella on näissä vaimon

17. Virossa kielenhuolto salli aikanaan sekä (ala)saksalaisperäisen *nna*-johtimen että suomesta lainatun *tar*-johtimen vakiintumisen kirjakieleen (ks. johdinten käytöstä esim. Erelt ym. 2000: 318–319; nykykielen osalta myös Kasik 2009).

18. Suomen kielessä tavataan kuitenkin leksikaalistuneina erityyppisiä feminiinijohdoksia (esim. *kuningatar*, *ruhtinatar*; *jumalatar*, *haltiatar*, *kaunotar*). Erityisesti taiteilijoista käytetään edelleen usein feminiinijohdoksia (esim. *laulajatar*, *näyttelijätär*); vanhahtava ja ylätyylinen sävy liittyy jo sellaisiin sanoihin kuin *rakastajatar* ja *ystävätär* (ks. johdostyyppin käytöstä 1900-luvun lopun teksteissä Kyrölä 1990; tark. Kyrölä 1989).

19. Toinen kysymys on, minkälaisessa käytössä feminiinijohdoksille on eri aikoina katsottu olleen tarvetta (ks. *tAr*-johdoksista kielenhuollon piirissä käydystä keskustelusta kootusti Kolehmainen 2014: 272–275).

merkitys. 1900-luvun *Nykysuomen sanakirjaan* perustuvassa aineistossa esiintyy kymmenisen *ska*-lainaa (usein tyylimerkinnöin ark. tai vanh.); 2000-luvun *Kielitoimiston sanakirjassa* tyyppin edustajia ei enää ole. *Nykysuomen sanakirjan* tapauksiin sisältyy muutama ammatinharjoittajan nimitys (*huushollerska* ark. 'taloudenhoitaja, emännöitsijä', *meijerska* → *meijerikkö*), mutta pääasiassa kysymys on vaimoa merkitsevistä tyyppistä. Kuten *meijerska*-esimerkistä näkyy, sanakirjassa ohjeistetaan käyttämään samaan kantasanaan perustuvaa omaperäistä vastinetta.

Kuten esimerkin 1 *valtioneuvokeska* osoittaa, 1800-luvun teksteissä voi tavata joitakin *nna*-johtimen omalähtöistä käyttöä vastaavia *skA*-johdoksia. Aineiston valossa *skA*-tyyppi ei ole kuulunut ainakaan kirjoitetun kielen yleisnimien muodostukseen, mutta sen sijaan erisnimien yhteydessä se on ollut melko produktiivisessa käytössä.²⁰ Tyyppin ilmauksia esiintyy kaunokirjallisuuskorpuksen (SKK) teksteissä 1800-luvun lopulta lähtien (esim. *Kettuska*, *Soiniska*; esimerkit Canth 1889). Johtimella on vaimon merkitys (esim. *Kettuska* 'rouva Kettunen, Kettusen rouva/emäntä'). Myös tämä tyyppi on lainattu ruotsista (esim. *Petterssonska*), jossa se on edustanut semanttisesti laaja-alaisen johtimen marginaalista käyttötappaa. Suosituimpia ilmaukset olivat Ruotsissa 1870–1880-luvuilla (esim. Hellquist 1980 s.v. *-ska*). Aiemmissä kielimuodoissa tavattavien muoti-ilmausten tyyliväriä ei ole helppo tarkasti tavoittaa, mutta aineiston teksteissä tapausten voi luonnehtia edustavan jokapäiväistä kielenkäyttöä. Monelta osin niissä on samajohtimisen lainasanaston kanssa niin kutsutun kyökkisuomen sävyä, kuten esimerkistä 2 käy ilmi (ruotsalaisuuksien ja kyökkisuomen käytöstä 1800-luvun kaunokirjallisuudessa ks. Lauerma 2015).

- (2) – Herrajesta! Minua haluttaisi rutistaa teidät, mutta teihin en uskalla koskea sormellakaan. Ja *Viioska*! Tehän olette arvokkaan näköinen kuin kuvernöörska. (Pakkala 1894: 409)

Motivaationa *skA*-johtimen lainaamiselle nimikäyttöön on ollut ruotsin kielessä muodikkaan ilmaisukeinoon omaksuminen myös suomeen. Ilmaisutyyppillä on slangi-johdosten kaltainen lyhentävä ominaisuus (*Mäkisen rouva* > *Mäkiskä*), ja se onkin tarjonnut kätevän keinon ilmaista tietty merkityssisältö lyhyemmin kuin omin keinoin on ollut mahdollista. Kielenkäyttäjät kaipaavat niin ikään tuoreita ilmaisutapoja erityylisiin kielenkäyttötilanteisiin ja kielimuotoihin.

-skA on omaksuttu suomeen suppeaan funktioon, eikä se ole käytännössä ollut muiden feminiinijohdostyyppien ilmaisuvariantti. Vaikka *-skA* on ollut ruotsissa produktiivinen ja laaja-alainen ja vaikka suomeen on lainattu suhteellisen paljon sillä muodostettua sanastoa, *skA*-johtimelle ei ole ollut suomen yleiskielessä tarvetta. Yleisluonteiseksi naispuolisuuden osoittimeksi on valittu muita keinoja. Syitä voidaan esittää useita, kuten se, että *nna*-tyypin lainasanat tulivat suomessa tutuiksi ennen

20. Johdin on sopinut erityisesti kaksitavuisiin ja *nen*-johtimisiin nimiin, kun taas esimerkiksi läntiseen *IA*-tyyppiin *skA*-suffiksi ei ole yhtä luontevasti liittynyt (esim. *Mäkiläskä* vrt. *Mäkiskä*). Tosin *nen*-loppuisissa nimissä vartalon (tai johtimen) *s* heittyy pois, mistä syystä muodot lankeavat yksiiin yksimorfeemisista kannoista muodostettujen johdosten kanssa (*Mäkinen* > *Mäkiskä*, *Mäki* > *Mäkiskä*). Kantasanan rakenne onkin rajoittanut johtimen produktiivisuutta.

skA-johdoksia. Tämä johtuu pitkälti siitä, että *-nmA* on ollut arvonimissä ensisijainen. Edellistä merkittävämpiä syitä ovat kuitenkin kantasanan rakenteeseen liittyvät rajoitteet (ks. alaviitettä 20) sekä johdosten läpinäkyvyys ja yleinen hahmotettavuus. Käytettävyyttä on todennäköisesti rajoittanut myös sanaston äänneasu, joka ei ilmeisesti ole koskaan kuulostanut suomalaisen korvaan erityisen kauniilta. Tästä löytyy mainintoja jo 1800-luvun teksteistä (ks. Kyrölä 1990; ks. myös edellä esim. 1).

4.2 Suomen kielen *isti*-johdosten leksikaalinen tausta ja kehitys

Kreikkalais-latinalaista alkuperää oleva *-ist* on lainasanaston välityksellä tuttu monissa kielissä (esim. *humanist*, *turist*). Suomeen *ist*-aineuksista sanastoa on voitu saada kirjallisilla vuosisadoilla monelta taholta, mutta ennen kaikkea sitä on lainattu ruotsista ja ruotsin kautta. Kulkusuuntia ei ole aina mahdollista jäljittää varmasti, koska johdos-tyyppi esiintyy esimerkiksi ruotsissa, saksassa, englannissa ja venäjässä toisiaan vastavissa asuissa. Merkittävänä *ist*-johdosten välittäjänä Euroopassa on toiminut ranska, jonka kautta johtimen on katsottu päätyneen myös ruotsiin (ks. esim. Pettersson 2017: 141–142). Nykyruotsissa *-ist* on tärkeä johdin (esim. Malmgren 2011: 49).

Suomen kielestä ei ole olemassa ajantasaista diakronista johto-opin yleiskuvausta. Käytännössä ainoa ja samalla viimeisin teos on Hakulisen (1979) *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, joka perustuu myöhempien painosten täydennyksienkin osalta 40 vuoden takaiseen tilanteeseen. Tämän jälkeen kieli on etenkin sanaston puolesta muuttunut nopean yhteiskunnallisen kehityksen ja kansainvälisten kontaktien vaikutuksesta monin tavoin. Hakulinen (mts. 155) esittelee *isti*-johtimen suomen sananmuodostukseen kuuluvana. Hänen mukaansa johtimen käyttöala rajoittuu soittajannimityksiin (esim. *hanuristi*, *harpisti*, *huilisti*). Tiedot perustuvat ilmeisesti yksinomaan *Nykysuomen sanakirjan* sanastoon (ks. 4. painoksen esipuhe). Hakulinen toteaa johtimen lainautuneen suomeen ennen kaikkea ruotsinkielisten soittajannimitysten kautta. *Iso suomen kieliooppi* (2004) ei lyhyttä mainintaa (§ 158) lukuun ottamatta noteeraa *isti*-johdoksia nyky-suomen sananmuodostustyyppinä.

Kirjasuomessa *ist*-johtimisia lainoja esiintyy sekä *a-* että *i-*loppuisina. *a*:llinen asu on (myöhäis)latinan mukainen; *i*:llisessä on kysymys loppuvokaalittoman sanan täydentämisestä suomeen sopivaksi. Ensimmäiset *ist*-lainat tavataan vanhimmassa kirjasuomessa: nyky-suomeen asti säilynyt *evankelista* 'evankeliumin kirjoittaja, evankeliumin julistaja' (1544) kuuluu jo Mikael Agricolan teosten sanastoon. Se on myös esimerkiksi saksan vanhimpia *ist*-johtimisia lainasanoja (esim. Erben 2000: 136). Sanaa voitaneen pitää jo ennen Agricolaan suomenkieliseen kristilliseen sanastoon kuuluneena ja vakiintuneena. Se esiintyy kautta kirjasuomen *a*-loppuisena, mikä tukee oletusta sen esiagricolalaisuudesta eli periytymisestä katoliselta ajalta. Tosin *ist*-johtimisten lainojen *a*-loppuisuus on ylipäänsä vanhassa kirjasuomessa tyyppillistä. 1600-luvun esiintymiä ovat *contractista* 'tietyn rovastikunnan pappi' (1688; VKS s.v. *kontrahtista*), *gymnasista* 'lukiolainen' (1673), *organista* 'urkuri' (1688) ja *psalmista* 'psalmin kirjoittaja' (1642; ks. esim. 3). 1600-luvulta ovat myös laulajan- tai soittajannimitykset *altist* 'alttolaulaja', *basist* 'bassolaulaja' ja *tenorist* 'tenori' (1669). Esiintymät ovat peräisin runosta (ks. Melander 1928: 63), mikä todennäköisesti selittää niiden suo-

messa epätyypillisen loppuvokaalittomuuden. Kaikkiaan *ist*-lainojen määrä on vielä vähäinen. Merkitykseltään vanhin sanasto edustaa tekijännimimäisiä (ammattimaisten) toimijoiden nimityksiä. Käytän tästä semanttisesta tyypistä jatkossa nimitystä merkitysryhmä 1.

- (3) Ja tämä on P. Cuningan ia *Psalmistan* Dawidin uskontunnustus cuolluitten ylösousemisest – – (ruumissaarna, 1655).

Muun sanahahmoltaan ja merkitykseltään läheisen lainasanaston (esim. *provasti* nyk. *rovasti*, ensiesiintymä 1593, ja *öfversti* nyk. *eversti*, ensiesiintymä 1642) voi nähdä tukeneen tarkasteltavana olevan sanatyypin vakiintumista suomessa. Tällaisen *i*-loppuiseksi mukautetun sanaston analogian vaikutusta voi olla 1600-luvun *ist*-lainajohdosten monikkotaivutuksessa esiintyvä variaatio: yksikössä *a*-loppuisina tavattavia *ist*-lainoja taivutetaan *i*-loppuisten tapaan (esim. 4).

- (4) – – Papijn / Opettajan Schoulusa / Studentin / *Gymnasistan* eli Teinin Scholusa ja Gymnasiumisa – – (asetusteksti, 1689).
vrt.
– – Samallamuoto pitää myös Studentein, *Gymnasistein* ja Teinein oleman – – (asetusteksti, 1689).

Vastavuoroisesti *ist*-lainat näyttävät vaikuttaneen muun *st*-aineksisen sanaston asuun. Esimerkiksi *provasti* tavataan ainakin 1700-luvun sanomalehtitekstissä myös asussa *provisti*. *Svenska Academiens ordbok* (SAOB) ei mainitse asua käytetyn ruotsin kirjakielissä, mikä viittaisi *isti*-sanojen mallin seuraamiseen. Tämä taas viestisi siitä, että sanojen loppu on hahmotettu jos ei itsenäiseksi morfeemiksi niin sanamuottiin kuulluvaksi osaksi. Niin ikään *öfversti/eversti* tavataan *isti*-asuisena 1800-luvun aineistossa: *eweristi* (1838).

Varhaisimpien kirjallisten vuosisatojen tapaan 1700-luvun *ist*-johtimiset lainat edustavat ammattimaisten toimijoiden merkitysryhmää (ryhmä 1). Esiintymiä on edelleen vähän: *håboisti* 'oboisti' (1721), *urcunisti* 'urkuri' (1745), *manofactoristi* 'käsiyöläinen' (1731) ja *artisti* 'taiteilija' (1766); vanhan kirjasuomen kauden lopulla tavataan lisäksi *artilleristi* (< ruots. *artillerist* 'tykkimies', 1806). Esiintymässä *urcunisti* on kysymys edellä mainitun *organistan* (1688) synonyymista. On mahdollista, että esiintymistä *urcunisti* on muodostettu suomeen jo vakiintuneesta ruotsalaisesta lainasanasta *urku*. Aiemmin vastaavassa merkityksessä onkin käytetty myös yhdyssanaa *vrcuinsoittaja* (1644). Tämä tarkoittaisi *isti*-aineksen käyttöä suomen omassa sananmuodostuksessa jo 1700-luvulla. Kysymys voi kuitenkin olla myös uuden lainan mukauttamisesta jo tunnetun kantasanan mukaiseksi. Joka tapauksessa kyse on yksittäisestä esiintymästä. 1700-luvulla *ist*-lainasanat tavataan suomenkielisissä teksteissä tyypillisesti *i*-loppuvokaalisina.

1700-luvun aineistossa esiintyy ensimmäisen kerran myös toisen keskeisen *ist*-sanojen merkitysryhmän edustaja eli aatteen, elämäntavan tai muun näkemyksen kannattajan nimitys (merkitysryhmä 2): *atheista* (nyk. *ateisti*, 1732). Sana esiintyy latinankielisen asun mukaisesti *a*-vokaalisena. Tämä laajalevikkinen kulttuurisana tunnetaan

ruotsissa viimeistään 1600-luvun loppupuolella (SAOB s.v. *ateist*). 1700-luvun esiintymä jää suomessa kuitenkin yksittäiseksi, eikä sana kirjallisten lähteiden valossa ole vielä 1800-luvullakaan yleisesti käytössä. Keskeisenä syynä tähän ovat kautta kirjasuomen historian käytetyt omaperäiset merkitysvastineet, kuten *jumalato(i)n* ja *Jumalan kieltäjä*. Sana onkin voitu hyvin lainata suomeen myöhemmin uudestaan, jolloin se on mukautettu kieleen *i*-vokaalisena.

Todennäköisesti *isti*-lainoja on tavattu 1500–1700-luvuilla enemmän kuin mitä aineistoon on päätyneet, koska sivistyneistö ja virkamiehet ovat ruotsintaitoisina väistämättä tunteneet ruotsiin lainattua ajankohtaista eurooppalaista *ist*-aineeksista kulttuurisanastoa. Käytännössä sanasto on kulkeutunut helposti suomenkielisiin konteksteihin, mikäli aiheesta on ylipäättään ollut tarve puhua suomenkielisisä yhteyksissä. 1800-luvulle asti suomenkielisten tekstien aiheet olivat vielä suhteellisen yksipuolisia, mikä vaikutti olennaisesti painetuksi päätyneeseen sanastoon. 1800-luvun kuluessa tekstilajit monipuolistuivat ja kirjallinen tuotanto kasvoi. Esimerkiksi ulkomaita koskevien ilmiöiden kuvaaminen ja tietokirjallisuuden suomentaminen edellyttivät runsasta uuden sanaston lanseeraamista. Omaperäisen sanaston suosiminen rajoitti kuitenkin vielä lainaamista. Vaikka Ahlmanin sanakirja (1865) sisältää runsaasti vierasperäistäkin sanastoa, tavataan siinä sellaisia *ist*-sanoille muodostettuja suomalaisvastineita kuin *kielenperkaaja* (ruots. *purist*), *viisastelija* (ruots. *sofist*) ja *hirveä-oppinen* (ruots. *regorist*). Varhaisnykysuomen aineistossa esiintyy silti kymmeniä uusia *ist*-lainoja. Kysymys on pitkälti kulttuurisanastosta, joka on lainattu myös ruotsiin samoihin aikoihin.

Uudessa 1800-luvun sanastossa esiintyy jo runsaasti molempien esiteltyjen merkitysryhmien edustajia. Merkitysryhmässä 1 tavataan valtion virkamiesten nimityksiä, kuten *kameralisti* (< ruots. *kameralist* 'julkishallinnon virkamies'), *kanslisti*, *konttoristi* ja *kopisti* (< ruots. *kopist* 'kopioija, jäljentäjä'). Mukana on myös muiden alojen, kuten teollisuuden ja viestinnän, ammattinimikkeitä: *masinisti*, *meijeristi*, *journalisti* ja *telegrafisti*. Merkittävä uusi alaryhmä ovat eri alojen tutkijoiden nimitykset, kuten *botanisti*, *kemisti*, *lingvisti* ja *orientalisti*. Mukana on myös opiskelijaan viittaava *seminaristi* (vrt. vanha *gymnasisti*). Merkitysryhmän 2 todellinen yleistymisen Suomessa ajoittuu 1800-luvulle. Uuteen lainasanastoon lukeutuvat uskonnollisen suuntauksen tai muun aatteen kannattajat *baptisti*, *metodisti*, *panteisti*, *sofisti*, *spiritisti* ja *phosphoristi* (SAOB s.v. *fosforist* '1800-luvun alun ruotsalaisen uusromantiikan kannattaja') sekä poliittisen näkemyksen edustajat *federalisti*, *kommunisti*, *monarkisti*, *royalisti*, *socialisti* ja *unionisti*.

1800-luvun teksteissä tavataan lisäksi huomattavan paljon *ist*-aineksen sisältäviä lainaperäisiä adjektiiveja, jotka on mukautettu suomeen *llinen*- tai *inen*-johtimisina. Sanat ovat ruotsin *istisk*-johdinaineeksisten adjektiivien vastineita (ks. yhdysjohtimesta Hellquist 1980 s.v. *-sk*). Niissä on runsaasti tapauksia (esim. *dualistinen*, *fatalistinen*, *faunistillinen*, *idealistinen*, *linguistillinen*, *naturalistinen*, *pietistillinen/pietistinen* ja *spiritistinen*), joiden *sti*-johtimiset kantasanat (esim. *idealisti*, *naturalisti*) eivät lukeudu ainakaan tutkimusaineistoon. Oli sanasto jo erikseen lainattua tai ei, ovat adjektiivijohdokset vähintään välillisesti lisänneet *isti*-hahmoisten sanojen määrää kielessä.

Tyypillisesti 1800-luvun *ist*-lainat on mukautettu suomeen *i*-loppuvokaalisina. Loppuvokaalin valinta ei kuitenkaan näytä olevan vielä itsestään selvää, sillä runsaasti vierasperäistä sanastoa sisältävässä Ahlmanin sanakirjassa (1865) *ist*-lainasanojen loppuvokaalina on usein *a* (esim. *anttagonista*, *kommunista*, *metodista*). Vastavaa merkintätapaa esiintyy muun muassa Lönnrotilla. Ahlmanilla tavataan kuitenkin myös *i*-loppuvokaalisia esiintymiä, kuten *ekvilibristi* 'nuorallatanssija', *masinisti* 'koneenkäyttäjä', *materialisti* ja *sofisti*. Molempien tyyppien ruotsalaisvastineet on esitetty loppuvokaalittomina, joten vokaalivalinta ei ole heijastumaa niistä (esim. *masinist*, *metodist*). Ahlmanilla vastaavanlaista *a*-loppuvokaalin käyttöä esiintyy yleisesti klassisiin kielisiin palautuvien lainojen yhteydessä (Rahko 2005: 110–111). Ahlmanin ratkaisu voidaan tulkita etymologiseksi, mutta todennäköisesti siihen on vaikuttanut myös se, että vanhaa sanastoa on tunnettu *a*-asuun vakiintuneena, kun taas uusia lainasubstantiiveja on 1800-luvulla mukautettu kieleen hyvin systemaattisesti *i*-loppuisina. Esimerkiksi *Nykysuomen sanakirjassa* kaikki *ist*-johtimiset sanat on esitetty samanasuisina (poikkeuksena kuitenkin vanha *evangelista*).

1900-luvulle tultaessa *ist*-lainojen määrä kasvaa edelleen. Merkitysryhmään 1 kuuluvassa sanastossa on ammatinimityksiä (*floristi*, *libristi*, *radisti*), tieteilijöiden nimityksiä (*klassisti*, *skandinavisti*) sekä soittajannimityksiä (*klarinetisti*, *kornetisti*, *pianisti*, *sellisti*, *trumpetisti*, *viulisti*). Merkitysryhmän 2 edustajiin lukeutuvat esimerkiksi *hellenisti*, *šamanisti*, *stalinisti* ja *urbanisti*. Molemmissa ryhmissä on sanoja, joiden kantasanat on lainattu suomen kieleen erikseen. Tällaiset ilmaukset olisi mahdollista tulkita myös omaperäisiksi muodosteiksi (esim. *viulisti*). 1900-luvun kuluessa ja 2000-luvulle tultaessa *ist*-lainojen määrä kasvaa edelleen ja merkitysryhmiin syntyy uusia alaryhmiä. Näitä ovat esimerkiksi ammattimaisten urheilijoiden (esim. *alpinisti*, *triathlonisti*) ja muiden omistautuneiden harrastajien nimitykset (esim. *kulinaristi*, *motoristi*). *Kielitoimiston sanakirjassa* on noin 260 (yhdistämätöntä) *ist*-johtimista lainasanaa.

4.2.1 Tyypin omaperäiset johdokset

Aineiston ensimmäinen kiistaton omaperäinen *isti*-johdos edustaa merkitysryhmään 1 kuuluvia soittajannimityksiä: *hanuristi*. Tapaus on peräisin *Nykysuomen sanakirjasta*. 1900-luvulla johtimen omaperäinen käyttö rajoittuu käytännössä soittajannimityksiin, kuten Hakulinenkin (1979: 155) toteaa. Varsinkin 2000-luvun teksteissä sellaiset omat johdokset kuin *huilisti*, *kantelisti*, *kapulisti* ja (*käyrä*)*torvisti* ovat yleisiä ja yleensä myös tyyliään yleiskielisiä. 2000-luvulle tultaessa johtimen omalähtöinen käyttöala on laajentunut. Varsinkin lehdistön ja sosiaalisen median kieli tuntevat omaperäiset *isti*-johdokset hyvin. Johdokset ovat tyypillisesti jonkinlaiseen asiaa tuntevaan henkilöön viittaavia mutta eivät varsinaisia ammattilaisen nimityksiä. Sanat ovat semanttisesti lähellä asiantuntijoihin ja alan harrastajiin viittaavia lainasanoja. Esimerkkejä merkitysryhmän 1 omalähtöisistä sanoista ovat *konvehdisti* 'konvehtien arvosteluraadin jäsen' (esim. 5) ja *kännykisti* 'kännykän käyttäjä' (esim. 6). Molemmat ovat peräisin asiatyylisistä verkkoteksteistä. Näiden johdosten tyyliä ei voi kuitenkaan soittajannimitysten tavoin luonnehtia neutraalin asiatyyliseksi. Erityistyyliisyys syntyy kannan

ja johtimen epätavallisesta yhdistelmästä, jossa lainasanojen perusteella muodostuneesta skeemasta tavalla tai toisella (semantiikan, tyylin tai kielen osalta) poikkeava kantasana liittyy kirjakieliseen ja virallistyylliseen *isti*-ainekseen.

- (5) Lapsuudesta asti makunystyröitään harjoittaneet *konvehdistit* arvottivat herkkujen laatua koko nautiskeluoperaation mitalta, ensisilmäyksestä jälkimakuun. (Launonen 2017)
- (6) Tavanomaista on, että kännykkään soitettaessa (*kännykisti* maksaa myös vastaanotetut puhelut) henkilö pyytää odottamaan hetken, etsii kiinteän linjan – –. (Himanen 1998)

Myös merkitysryhmän 2 omaperäistä sanastoa muodostetaan nyky-yleiskieleen vakiintuneena pidettävien mallien mukaan. Tyypillisiä esimerkkejä median käyttämistä omaperäisistä johdoksista ovat poliittisen suuntauksen edustajaan viittaavat nimitykset, kuten *kepuisti*, *persuisti*, *soinisti* ja *taistoisti*. Johdosten kantasanaan esiintyy tyypillisesti puolueeseen viittaava sana tai henkilönnimi. Tyyppi on tullut tutuksi lainasanaston mukana (esim. *marxisti*, *stalinisti*). Vieraiden kielten mallin mukaisesti näille johdoksille voidaan muodostaa jokseenkin produktiivisesti myös *ismi*-johtimisia pareja (*soinisti* – *soinismi*; ks. tark. alalukua 4.2.2). Tyyppin johdoksissa tyyliin vaikuttaa nimenomaan kantasanan tyyli. Sellaiset omaperäiset muodosteet kuin *kainuisti* 'pohjoissuomalaisiin aiheisiin keskittynyt kirjailija' ja *runoisti* 'runotyttömäinen tjs.' (esim. 7) asettuvat merkitysryhmien 1 ja 2 välille. Sanastolla voi nähdä olevan yhtymäkohtia slangijohdoksiin lyhentävän luonteen osalta.

- (7) Henkisesti sijoitan itseni jonnekin *runoisti-hevistien* suunnalle mutta luulen että he käännyttäisivät minut heti kättelyssä nähtyään olemukseni. (Kontu, keskustelufoorumi, 2007)

Se, että suomessa ei ole ollut produktiivista yleisluonteista nominikantaan liittyvää henkilöviitteistä johdinta, on motivoinut vierasperäisen johtimen käyttöä. Joskus aatteen tai vastaavan kannattajan tai edustajan nimityksissä (merkitysryhmä 2) on mahdollista käyttää yleistä ja neutraalia *Ainen*-johdinta (esim. *kepulainen*). *isti*-johdokset ovat tarjonneet erityistyyllisen ja tuoreen ilmaisuvariantin, mikä voi osaltaan selittää, miksi niitä käytetään erityisesti lehtikielessä ja muussa mediassa (esim. *kepuisti*). *-Ainen* ei käy samaan tapaan esimerkiksi tekijännimityyppiin tapauksiin (merkitysryhmä 1), joten sellaisten tapausten kuin *huilisti*, *konvehdisti* ja *kännykisti* ainoa vaihtoehtoinen muodostustapa olisi jokin muu kuin (denominaalinen) johtaminen. Käytännössä tämä on tarkoittanut yhdyssanan, sanaliiton tai useampisanaisen selityksen muodostamista (esim. *huilunsoittaja*, *konvehtien arvostelija* tai *konvehtien arvostelu-raadin jäsen*).

Omalähtöinen *runoisti* vastaa *huilisti*- ja *kännykisti*-tyyppisiä tapauksia siinä, ettei kielenkäyttäjällä ole käytännössä ollut muita vaihtoehtoja, mikäli hän on halunnut muodostaa nimenomaan uuden denominaalisen johdoksen. Produktiivinen *JA*-johdos olisi mahdollinen, mikäli sana johdettaisiin ensin verbiksi. Kielessä onkin vakiintu-

nut johdos *runoilija* (< *runoilla* < *runo*). Uuden sanan merkityksen on kuitenkin ollut tarkoitus erota leksikaalistuneesta ilmauksesta, sillä kontekstin perusteella sanalla on haluttu kuvata jotakin muuta: *runoisti* ei ole runoilija vaan henkilö, joka on henkisesti runoilijamainen (vrt. myös yhdyssanat *runotyttö*; *runotyttömäinen*). Kontekstissa (esim. 7) edelliseen rinnastettu sana on ilman muuta vaikuttanut kielenkäyttäjän sananmuodostustarpeeseen ja sanahahmojen valintaan. Kuulostaa omaperäisemmältä, tuoreemmalta ja ehkä myös hauskemmalta käyttää ilmaisua *runoisti–hevisti* kuin vaikiintuneisiin ilmauksiin perustuvaa paria *runotyttö–hevari*. Lainajohtimen käyttöä voikin motivoida tyyllillisen variaation tavoittelu.

Sellaisissa ilmauksissa kuin *persuisti* ja *urkuristi -isti* edustaa henkilötarkoitteista johdinta, joka on lisätty jo valmiiksi henkilöviitteiseen johdokseen. Kielenohjailu on lähtökohtaisesti torjunut tämäntyyppisen tarpeettomana pitämänsä johtamisen (esim. Pulkkinen 1988; Kolehmainen 2005). Näissäkään tapauksissa ei kuitenkaan ole välttämättä aina kysymys turhista elementeistä, vaan johtimella voidaan nähdä olevan merkityskomponentin lisäävä funktio. Voitaneekin mieltää, että *persuistilla* on syvempää näkemystä tai vihkiytymistä asiaan kuin puolueen rivijäsenellä *persulla*.

Vaikka *isti*-johtimen käytöllä on rakenteellisia ja tyyllisiä rajoitteita, voidaan johdinta pitää nykysuomessa edellä esitellyissä merkitystyypeissä suhteellisen produktiivisena. Soittajannimitysten lisäksi omalähtöisiä *isti*-johdoksia ei 1900- ja 2000-luvun sanakirjoissa juuri tavata. Tämä ei anna todellista kuvaa johdostyyppiin lukeutuvan sanaston käytöstä nykysuomessa mutta kertoo sanaston luonteesta. Kysymys onkin tyyppillisesti kertaluonteisesta ja väliaikaiseen käyttöön muodostetusta sanastosta. Osaan *isti*-johdoksia liittyy myös arkityylyisyys, mikä ei sinänsä ole este nykysuomea kuvaavissa sanakirjoissa mainituksi tulemiselle.²¹

4.2.2 Vertailu läheiseen lainaperäiseen *ismi*-johdostyyppiin

Kreikkalaista alkuperää oleva *-ismi* on laajasti maailman kielissä tunnettu sananmuodostuselementti (ks. johtimesta tark. esim. Koukkunen 1990 s.v. *-ismi*). Suomeen aines on omaksuttu lähinnä ruotsista ja ruotsin kautta; ruotsin kieleen johtimen katsotaan lainautuneen *isti*-aineksen tavoin ranskasta (esim. Wessén 1965: 166). *isti*-johdokset yhdistyvät nykykielen käytössä ja kielen kuvauksissa usein *ismi*-johdoksiin: *ismi*-johdos merkitsee esimerkiksi aatteellista tai poliittista suuntaa ja samasta kantasanaasta muodostettu *isti*-johdos sen kannattajaa tai edustajaa (esim. *ateismi* – *ateisti*, *humanismi* – *humanisti*). Vaikka näin on nykysuomen uudehkon sanaston osalta, diakronisesta näkökulmasta johdostyyppien suhde ei näyttäydä tämänkaltaisena. Tyyppillisimmin pareja voidaan muodostaa merkitysryhmän 2 *isti*-johdoksille.

Tutkimusaineiston valossa *ismi*-johdinaineksen sisältäviä lainasanoja ei tunneta vielä vanhan kirjasuomen kaudella; ensimmäiset ilmaantuvat teksteihin 1800-luvun puolivälin jälkeen (esim. *magnetismi*, *materialismi*, *nihilismi*, *pessimismi*, *purismi*, *realismi*). *isti*-/*ista*-sanatyyppi onkin näin ollen tunnettu selvästi *ismi*-sanoja aiemmin.

21. Esimerkiksi *is*-slangijohdoksia *Kielitoimiston sanakirjassa* on mukana noin 60.

Tämä sopii yhteen sen huomion kanssa, että historiallisesti on usein niin, että ensin on ollut jonkin näkemyksen edustajan nimitys ja vasta sen jälkeen itse suuntaa merkitsevä *-ismi* (Koukkunen 1990: 199). 1900- ja 2000-luvulle tultaessa lainataustaista *ismi*-sanastoa on jo varsin paljon; esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirjassa* niitä esiintyy (yhdistämättöminä) noin 240. Nykysuomeen lainatussa ja laajasti maailman kieleihin levinneessä ja jatkuvasti karttuvassa *ismi*-sanastossa tavataan merkitykseltään monentyyppisiä ilmauksia; yleisimpiä ovat aatteiden, ilmiöiden ja suuntausten nimitykset.

Nykyisin *ismi*-aines kuuluu myös suomen kielen omaan sananmuodostukseen. Omaperäiset muodosteet ovat tyypillisesti jääneet omien *isti*-johdosten tavoin sanakirjoihin tallentamatta. Johdostyyppi eläikin suhteellisen runsaslukuisina mutta kertaluonteisina tai arkityyillisinä johdoksina päivittäisessä lehdistön ja sosiaalisen median kielenkäytössä (esim. *kepuismi*, *nykäismi*, *persuismi*, *soinismi*, *suvakismi* ja *vasurismi*). Vain yksi tällainen omaperäinen muodoste on päätynyt Erosen (2007) uudissanaluetteloon: *tiurismi* 'Martti Tiurin kaavailema Etelä-Suomea suosiva aluepolitiikka'. *ismi*-aineksen käyttö on suomen sanamuodostuksessa produktiivista edellä mainitun kaltaisissa suomalaisen yhteiskuntaan liittyvissä aatesuuntausten tai vastaavien nimityksissä. Johdosten kantasana esiintyy tyypillisesti puolueeseen viittaava sana tai henkilönnimi. Tyypille löytyy esikuvia muista kielistä (esim. *marxismi*). Sanastolle muodostetaan usein luontevasti ja suhteellisen produktiivisesti *isti*-johtimisia pareja (*soinisti* – *soinismi*).²²

Suomessa tavataan myös joitakin tapauksia, joissa vierasperäisen *ismi*-lainan kantasana on korvattu suomalaisella. Esimerkki tällaisesta käännöslainasta on *lajismi*, jota käytetään lainaperäisen *spesimin* ja sen yleisesti käytetyn suomennoksen *lajisorto* vastineena. Vieras- ja omaperäistä *ismi*-johdosta käytetään usein rinnakkain eli toisella ilmauksella selitetään toista. Syynä omaperäisen *ismi*-johdoksen muodostukseen voi nähdä halun luoda yhdyssanaa lyhyempi vastine. Tässä tapauksessa yhdyssana ei kuitenkaan ole juuri johdosta pidempi. Yhtenä syynä voikin pitää halua muodostaa kansainvälisessä tieteellisessä diskurssissa vakiintuneelle vierasperäiselle sanalle (ja lainasanelle) samahahmoinen suomalaisvastine. Tällä taas on pragmaattinen tarkoitus, sillä samahahmoisuus auttaa yhdistämään sanoja ja niiden merkityksiä toisiinsa. Sanan selittämisen ja suomenkielisen tiedesanaston luomisen lisäksi omaperäisen vastineen muodostukseen ovat voineet vaikuttaa lainasanan epäsuomalainen äännerakenne ja hieman hankala lausuttavuus.

Vierasperäisille *ismi*-sanoille on kirjasuomen historiassa pyritty muodostamaan suomalaisvastineita vanhastaan tunnetuilla johtimilla. Tavallisimmin tähän on sopinut (*U*)*Us*-ominaisuudennimijohdin. Esimerkiksi Ahlmanin sanakirjassa (1865) *ismi*-lainasanojen vastineina annetaan seuraavanlaisia omaperäisiä muodosteita: *galvanisuus* (< ruots. *galvanism*), *materiallisuus* (< ruots. *materialism*) ja *platonisuus*

22. Nykysuomessa tunnetaan myös sellaiset johdokset kuin *pissisti* ja *pissismi*. Merkityksen osalta niiden on katsottava olevan slangijohdoksesta *pissis* (< *pissaliisa*) johdettuja (*Kielitoimiston sanakirja* s.v. *pissis* 'vars. korostetun itsetietoisesti käyttäytyvä ja provosoivasti pukeutuva teini-ikäinen tyttö'), vaikka johdosten rakenne ei aivan vastaakaan systemaattista muodostusta (*pissis* + *ismi* > *pissismi*).

(< ruots. *platonism*). Omaperäinen johdos sopii vastineeksi varsinkin, jos kantasana voidaan ensin muodostaa *lainen*-johdos (esim. *buddhalaisuus*, *marxilaisuus*).²³ Olenaisesti muodostusta rajoittava tekijä on, jos *ism*-aineksisen lainasanana kantana olevaa sanaa ei ole erikseen lainattu suomeen. Esimerkiksi sellaisten edellä mainittujen lainojen kuin *nihilismi*, *pessimismi*, *purismi* ja *realismi* kantasanoista olisi mahdoton muodostaa suoraan ymmärrettäviä (U)Us-johdoksia. Myös rakenteeseen liittyvät seikat, kuten kantasanan pituus ja kompleksisuus, voivat rajoittaa produktiivisuutta. Vaikka sana olisi periaatteessa mahdollista muodostaa, lopulta tärkeintä on, että lopputulos on myös ymmärrettävä eli hahmottuu lukijalle niin rakenteellisesti kuin semanttisesti ongelmitta. Tämä on merkittävä johtamista säätelevä tekijä.

Omaperäisten ilmaisuvarianttien produktiivisuutta rajoittavien tekijöiden lisäksi *ismi*-johtimeen liittyy merkityssisältöä, jota on usein vaikea tavoittaa muilla keinoin. Kuten *isti*- myös *ismi*-suffiksin voi todeta lainatun tarpeeseen ja täyttämään merkitysalaa, jota systeemiin vanhastaan kuuluneet johtimet eivät ole kaikilta osin kattaneet. Vaikka omaperäisiä *isti*- ja *ismi*-johdoksia ei ainakaan toistaiseksi juuri esiinny vakiintuneessa sanastossa ja sanakirjoihin dokumentoituna, ovat johdostyyppit osa nyky-suomen ilmaisupotentiaalia. Kansainvälisessä kielimaisemassa yleisesti tunnetut ja yhteiset kulttuurisanaston johtimet ovat varsinkin tiedotusvälineiden, niin julkisen kuin sosiaalisen median, kielessä toimivia sananmuodostusvälineitä, joilla voidaan välittää tuoreita ja päivänpoliittisia merkityssisältöjä ja tavoittaa haluttuja ja tekstilajeille ominaisia tyylivärejä.

5 Yhteenvetoa ja keskustelua

Suomen kirja- ja yleiskielen tarpeisiin omaksutuista harvoista lainajohtimista *nna*- ja *isti*-suffiksien käyttöä, kehitystä ja vakiintumisprosessia voidaan seurata vanhasta kirjasuomesta lähtien. Näihin johdostyypeihin kuuluvan lainasanaston määrän lisääntyttä on sanatyyppi eli sen skemaattinen rakenne käynyt kielenkäyttäjille siinä määrin tutuksi, että tyyppiä on voitu kokeilla omassa sananmuodostuksessa. Painetta uusien sananmuodostustyyppien omaksumiselle on luonut kielenulkoisen maailman synnyttämä uuden sanaston tarve ja käännösvastineiden puute.

Suomen kirjakielen omaksutut lainajohtimet ovat yleisiä lainasuffikseja, jotka ovat lainautuneet useihin maailman kieliin. Ne ovat lainaperäisiä myös niissä kielissä, joista ne on saatu suomeen. Käytännössä johtimet on omaksuttu ruotsista tai ruotsin kautta kirjallisilla vuosisadoilla lainasanojen välityksellä. Tämä on odotuksenmukaista Ruotsin autoritaarisen roolin ja vilkkaiden kulttuuri- ja kielikontaktien vuoksi. Sekä lainasanat että samalla johdinaineksella muodostetut omaperäiset uudet johdokset ovat kulttuurisanastoa, joka kuvastaa aikansa innovaatioita ja yhteis-

23. Ahlman on sopeuttanut *ismi*-lainat systemaattisesti (U)Us-johtimiseen asuun. Sanat eivät edusta rakenteeltaan säännönmukaisia (U)Us-johdoksia, mikäli johdinaineksen katsotaan liittyvän suoraan yksinkertaiseen kantaan. Johdosten kantasanaksi hahmottuukin mieluummin *inen*-johdos (esim. *galvininen* > *galvinisuus*; ks. Rahko 2005: 116).

kunnassa pinnalla olevia ilmiöitä. Myös omaksuttujen johdostyyppien semanttinen kehitys ja suosio ovat sidoksissa kielenulkoihin tekijöihin.

Suomen kielen lainaperäiset johtimet vastaavat semanttisesti maailman kielissä tyypillisesti lainautuvia johdinaineksia. Koko kirjasuomen historian kattavan aineistoanalyysin tuloksena sekä aiempia kielen kehityksen vaiheita koskevan tiedon valossa voidaan todeta, että suomi on vuosisatojen kuluessa lainannut indoeurooppalaisista kielistä ennen kaikkea ihmiseen viittaavan sanaston muodostukseen käytettäviä nominijohtimia. Uusimmassa eli kirjallisten vuosisatojen sanastossa näitä ovat *-nna* ja *-sti* sekä (nykyiseen) asiatyyliin kuulumaton *-skA*. Kirjallisille vuosisadoille ajoittuu myös *Ari*-asuisen tekijännimityypin omaksuminen (esim. *kaahari, palvari*). Uusi lainajohdostyyppi on myös ihmisviitteiset *is*-slangijohdokset (esim. *julkkis*).

Suomen lainajohtimet edustavat niin ikään rakenteeltaan maailman kieliin tyypillisesti lainautuvia johtimia: ne ovat peräisin morfologisesti läpinäkyvistä kompleksisista lainasanatyypeistä. Lainaperäisen sananmuodostusmallin helppo morfologinen analysoitavuus heijastuu edelleen lainaajakielen sananmuodostukseen: uudet muodosteet ovat sekä morfeemirakenteeltaan että merkitykseltään selkeitä. Kaikessa sananmuodostuksessa onkin olennaista mallin ja muodostusmekanismien läpinäkyvyys ja tuttuus kielenkäyttäjälle – niin ilmauksen muodostajalle kuin sen vastaanottajalle.

Kysymys lainajohtimen funktiosta ja vierasperäisen suffiksin omaksumisen taustalla olevasta motivaatiosta on yleisesti kiinnostava eikä vähiten runsasjohtimisen suomen osalta. Käytännössä uusien johtimien omaksumista on motivoinut se, ettei käytettävissä ole suoralta kädeltä ollut semanttisesti sopivaa omaa johdinta. Yksi syy omalähtöisten sanojen muodostukseen, vaikkakin lainaperäisillä johtimilla, on ollut lainasanoista eroon pyrkiminen ja oman ilmaisupotentiaalin hyödyntäminen. Tämä vastasi erityisesti 1800-luvun ihanteita ja tavoitteita. Totaalisen (derivatiivisen) ilmaisukeinon puuttumisen lisäksi lainajohtimen omaksumista ja käyttöä on voinut motivoida omaperäisistä ilmaisukeinoista poikkeava tyyli.

Produktiivisten nominikantaan liittyvien henkilöviitteisten johtimien puuttuminen on edistänyt *nna*- ja *ist*-aineksisten sanojen lainaamista suomeen sitaattilainoina vanhasta kirjasuomesta lähtien. Esimerkiksi käännöstilanteessa tulokielissä ei ole ollut denominaalista mallia, jonka avulla sanoista olisi voinut muodostaa käännöslainoja tai samaan kantaan perustuvia suomalaisen johtimen sisältäviä ilmauksia. Vastaavanlaisen morfologisen aukon täyttämistarve kielissä on latinan alun perin denominaalisen *arius*-johtimen ekspansion taustalla. On loogista, että monin tavoin yhtenäinen eurooppalainen kulttuuripiiri on omaksunut keskeiseen kulttuurisanastoonsa yhteisiä ja yleisesti tunnettuja semanttis-morfologisia sananmuodostusmalleja. Perimmäisenä motivaationa on nähtävä kielen tärkein tehtävä eli toimiminen ymmärrettävänä ja monipuolisena viestintävälteenä.

Morfologista lainaamista eri kielissä käsittelevässä tutkimuksessa on todettu kielenohjailulla ja yleisellä suhtautumisella kielen muutokseen olevan suuri merkitys johdinten lainautumiseen. Suomalaisen kielenohjailun yleinen suhtautuminen vierasperäisyyksiin on vaihdellut eri aikoina jonkin verran, mutta yleisesti ottaen se ei ole koskaan suhtautunut lainaperäiseen sananmuodostusmorfologiaan erityisen hyväksyvästi. Lainamiseen onkin haluttu turvautua vain sanastotasolla; johtomorfologisesti

kielen on katsottu olevan tarvittavan itseriittoinen. Taistelu vierasperäisiä sananmuodostusmalleja vastaan alkoi viimeistään 1600-luvulla pyrittäessä hankkiutumaan eroon epäsuomalaisina pidetyistä käännöslainoista, kuten niin sanotuista prefiksiyhdyntäisistä (esim. *edesseisoa*, *ylösmitata*). Kielenkuvauksissa (yleiskielen sanakirjoissa) tavattavan vierasperäisillä johtimilla muodostetun sanaston niukkuuden voi nähdä ainakin osin heijastavan kielenhuollon yleistä suhtautumista lainajohtimiin. Sanakirjat ovat vuosikymmenien ajan myös aktiivisesti ohjanneet lukijaa suosimaan omaperäisiä aineksia lainasuffiksien sijaan.²⁴

Edelliseen väistämättä liittyvä ilmiö on lainajohtimisen sanaston leksikaalistumattomuus. Tämä liittyy käsillä olevassa tutkimuksessa erityisesti *isti*- ja *ismi*-johdoksiin. Vaikka tyyppin johdoksia on vakiintuneenakin pidettävässä sanastossa, on sanasto ennen kaikkea kertaluonteiseen käyttöön muodostettua. Vaikka lainajohtimiseen sanastoon on suhtauduttu kielenohjailussa torjuvasti tai ainakin se on mielletty helposti arkityyliseksi, marginaalisuus ja tietty erityistyyllisyys voivat olla myös johdostyyppin etu. Nämä piirteet saattavatkin tehdä ilmaisukeinosta käyttökelpoisimman vaihtoehdon tietyissä funktioissa ja konteksteissa. Niinpä omaperäiset *isti*-johdokset sopivat hyvin tuoreita ja kiinnostavia ilmauksia janoavan lehdistön tarpeisiin. 1800-luvulla samaa ajankohtaisuutta ja silloisen nykypäivän tavoitavuutta oli feminiinijohdoksissa, mikä käy ilmi aikalaiskuvauksista.

Koska suomen johtimisto on tarjonnut runsaasti ilmaisupotentiaalia ja tarvittaessa semanttisia laajentumismahdollisuuksia, on tarve uusien johtimien lainaamiselle ollut kirjallisella ajalla ja nimenomaan kirjakielen käytössä vähäinen. Suomelle ei ole sinänsä ollut epäluontevaa omaksua uusia suffikseja parisatapäiseen johtimistoonsa. Kielessä on kuitenkin ollut vanhimmasta kirjasuomesta lähtien pyrkimystä siihen, että jokaisella johtimella on oma funktionsa, jolla se erottuu muista merkityksen osalta, syntaktiselta tai morfologiselta käytöltään tai tyyllillisesti. Suomen kieleen tai tarkemmin tiettyyn kielimuotoon ei olekaan lainattu ilman tarvetta, eli uusia johtimia ei ole omaksuttu systeemiin jo kuuluvien synonyymisiksi ja vapaasti vaihteleviksi variantteiksi.

Lähteet

Aineslähteet

- AHLMAN, FERDINAND 1865: *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Svenskt-Finskt Lexicon*. SKST 38. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- CANTH, MINNA 1889: *Lain mukaan, Kauppa-Lopo*. Kansan ääniä I. Helsinki: Weilin & Göös.
- ERONEN, RIITTA 2007: *Uudissanat rötösherrasta salarakkaaseen*. Helsinki: Otava.

24. Pentti Leino (1989) kirjoitti morfologisen lainaamisen seurauksena luotujen uudennosten torjunnasta ja sanaston arvottamisesta edelleen ajankohtaisen ja kysymyksiä herättelevän keskustelu-puheenvuoron kolmisenkymmentä vuotta sitten. Voidaankin kysyä, missä määrin on syytä rajoittaa kielen ilmaisukeinoja, mikäli kieli omaksuu sananmuodostussysteemiinsä ristiriidattomasti sitä täydentäviä ja ilmaisupotentiaalia lisääviä uusia aineksia.

- EUROPAEUS, DANIEL 1853: *Svensk-Finskt Lexicon. Ruotsalais-Suomalainen sanakirja*. SKST 16. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FLORINUS, HENRIK 1976 [1686]: *Nomenclatura. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GANANDER, CHRISTFRID 1987 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. SKST 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- HELENIUS, CARL 1838: *Suomalainen ja Ruozalainen Sanakirja*. Åbo.
- HIMANEN, PEKKA 1998: *Verkkoyliopistostrategia I*. Sitra: <https://media.sitra.fi/2017/02/27173731/sitra165-1-2.pdf>.
- JUSLENIUS, DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kalevala*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1849 (laajennettu versio).
- Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkójulkaisu. URN:NBN:fi:kotus-201433. Päivitetty 6.6.2018 (2.7.2017).
- Kontu* = <https://kontu.me/keskustelut/pukeutumisesta.2518/page-17#post-122590> (1.6.2017).
- LAUNONEN, SAMULI 2017: *Ilta-Sanomats*: <https://www.is.fi/ruokala/ajankohtaista/art-200005495839.html> (19.12.2017).
- LEHTONEN, JOEL 1917: *Kerran kesällä*. Helsinki: Otava.
- LÖNNROT, ELIAS 1847: *Ruotsin, suomen ja saksan tulkki*. Helsinki: Edlund.
- 1866–1880: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MELANDER, TOINI 1928: *Suomalaista tilapäärinoutta Ruotsin wallan ajalta*. SKST 176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- PAKKALA, TEUVO 1894: *Elsa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RENVALL, GUSTAF 1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon Linguae Finnicæ*. Aboae.
- SCHRODERUS, ERIC [1637] 1941: *Lexicon Latino-Scondicum*. Näköispainos. Uppsala.
- SKK = Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://www.kaino.kotus.fi/korpus/klassikot/meta/klassikot_coll_rdf.xml (13.5.2017).
- SLK = 1900- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä. Kielipankki. <http://www.kielipankki.fi> (13.3.2017).
- SUOMALAINEN, KARL GUSTAF [SAMULI] 1885: *Suomalaisia keskusteluja. Ajan ratoksi suomalaisille naisille I*. Sortavala.
- Suomen kielen kääntheissanakirja*. Tuomo Tuomi (toim.). 2. painos. SKST 274. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1980.
- Uudissanasto 80*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & WSOY 1979.
- VKSK = Vanhan kirjasuomen korpus. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://www.kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml (13.5.2017).
- VNSK = Varhaisnykysuomen korpus. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://www.kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/1800_coll_rdf.xml (13.5.2017).
- VR = *Variarum rerum vocabula latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione*. Holmiae 1644.

Kirjallisuuslähteet

- BAUER, LAURIE 2001: *Morphological productivity*. Cambridge Studies in Linguistics 95. Cambridge: Cambridge University Press.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BERGMAN, GÖSTA 1964: *Slang och hemliga spark*. Stockholm.
- BOOIJ, GEERT 1986: Form and meaning in morphology: the case of Dutch agent nouns. – *Linguistics* 24 s. 503–517.
- 2012: *The grammar of words. An introduction to linguistic morphology*. 3. painos. Oxford Textbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- DAHLGREN, SONJA – KITTILÄ, SEPPO 2014: Snagarilla lihikset loppu?! Sympis hevari sai kilarin – havaintoja suomen lyhennejohtimien käytöstä. – *Kieliviesti* 4 s. 4–8.
- EKBERG, LENA 1995: Ordbildningens gränser. Om *are*-avledning i svenskan. – *Arkiv för nordisk filologi* 110 s. 179–198.
- ENGELBERG, MILA 1998: Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. – *Virittäjä* 102 s. 74–92.
- ERBEN, JOHANNES 2000: *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*. Grundlagen der germanistik 17. 3., uudistettu painos. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- ERELT, MATI – ERELT, TIU – ROSS, KRISTIINA 2000: *Eesti keele käsiraamat*. 2. painos. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- GARDANI, FRANCESCO – ARKADIEV, PETER – AMIRIDZE, NINO (toim.) 2014: *Borrowed morphology*. Language Contact and Bilingualism 8. Berlin: De Gruyter Mouton.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1997: Finnische nominale Ableitungssuffixe fremder Herkunft. – Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde & Osmo Nikkilä (toim.), *Finnisch-Ugrische Sprachen in Kontakt* s. 95–102. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen, 21–23. November 1996. Maastrich: Shaker Publishing.
- HAKULINEN, LAURI 1955: Suomen kielen käännöslainoista. – *Virittäjä* 59 s. 305–318.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., uudistettu painos Helsinki: WSOY.
- HEINOLD, SIMONE 2009: Derivational morphology under the influence on language contact in French and German. – *Journal of Language Contact* 2 s. 68–84. <https://doi.org/10.1163/000000009792497814>.
- HELLQUIST, ELOF 1980: *Svensk etymologisk ordbok*. A–N. Lund: LiberLäromedel.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1986: Pallistien ongelmatiikkaa. – *Virittäjä* 90 s. 147–148.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1973: Primaaristen johdinainesten funktioista. – *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 150 s. 151–159.
- KASIK, REET 2009: *Eesti keele sõnatuletus*. 3. painos. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KASTOVSKY, DIETER 1971: The Old English suffix *-er(e)*. – *Anglia* 89 s. 285–325.
- 1985: Deverbal nouns in Old and Modern English. From stem-formation to word-formation. – Jacek Fisiak (toim.), *Historical semantics. Historical word-formation* s. 221–261. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 29. Berlin: Mouton.

- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOLEHMAINEN, TARU 2005: *Kantelisti ja urkuristi*. Kolumnit. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. [www.kotus.fi/nyt/kolumnit/kieli-ikkuna_\(1996_2009\)/kantelisti_ja_urkuristi](http://www.kotus.fi/nyt/kolumnit/kieli-ikkuna_(1996_2009)/kantelisti_ja_urkuristi).
- 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomi 204. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOTSINAS, ULLA-BRITT 2003: *En bok om slang, typ*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa*. Suomi 181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KYRÖLÄ, KATRIINA 1989: *Feminiinijohtimet suomen kielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1990: Kaunotar elää, laamannitar on kuollut. – *Kielikello* 2/1990.
- LAANEST, ARVO 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia & Keele ja kirjanduse instituut.
- LAUERMA, PETRI 2015: Kiven komedioiden kieli. – Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi, Jyrki Nummi & Pentti Paavolainen (toim.), *Kihlaus, Leo ja Liina & Selman juonet. Kriittinen editio* s. 127–139. SKST 1416. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, RAIJA 1994: *is*-päätteiset sanat – yleiskieleen vai roskikseen? – *Kielikello* 3 s. 35–39.
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto. – *Virittäjä* 93 s. 554–571.
- MALMGREN, SVEN-GÖRAN 2011: *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning och orddatabaser*. 14. painos. Lund: Studentlitteratur.
- MARCHAND, HANS 1969: *The categories and types of present-day English word-formation*. München: Beck.
- MATRAS, YARON 2009: *Language contact*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2014: Why is the borrowing of inflectional morphology dispreferred? – Francesco Gardani, Peter Arkadiev & Nino Amiridze (toim.), *Borrowed morphology* s. 47–80. *Language Contact and Bilingualism* 8. Berlin: De Gruyter Mouton.
- MIELIKÄINEN, AILA 2010: *Maallista, ajallista, inhimillistä*. Monikäyttöiset llinen-johdokset Agricolaista nykypäivään. – *Kielikello* 1/2010.
- NAHKOLA, KARI 1999: Nykyslangin sananmuodostusoppia. – *Virittäjä* 103 s. 195–221.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2011: *Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Henkilö-tarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*. Turun yliopiston julkaisuja C 328. Turku: Turun yliopisto.
- 2016: Finnish *-Ari* derivatives. A diachronic study of a new wordformation pattern. – *Nordic Journal of Linguistics* 39 (1) s. 39–63.
- PAIKKALA, SIRKKA 1997: Sukunimet sukututkimuksessa. – *Sukutieto* 4 s. 4–10.
- PAKERYS, JURGIS 2016: On the derivational adaptation of borrowings. – *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 13 (2) s. 177–188.
- PALMER, CHRIS C. 2009: *Borrowings, derivational morphology, and perceived productivity in English, 1300–1600*. Michigan: University of Michigan.
- PAUNONEN, HEIKKI 2000: *Tsennaaks stadii, bonjaaks slangii – Stadin slangin suursanakirja*. Laatineet Heikki ja Marjatta Paunonen. Helsinki: WSOY.
- PETTERSSON, GERTRUD 2017: *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan*

- och des utforskande*. 2:11 p. Lund: Studentlitteratur.
- PILCH, HERBERT 1985: The synchrony-diachrony division in word-formation. – Jacek Fisiak (toim.), *Historical semantics. Historical word-formation* s. 407–433. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 29. Berlin: Mouton.
- PINTO, IMMACOLATA 2012: The influence of loanwords on Sardinian word formation. – Martine Vanhove, Thomas Stolz & Aina Urdze (toim.), *Morphologies in contact* s. 227–246. Studia typologica. Munich: Akademie Verlag.
- PLÖGER, ANGELA 1973: *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 8. Hamburg: Societas Uralo-Altaica.
- PULKKINEN, PAAVO 1988: Sellonsoitosta sellismiä? – *Virittäjä* 92 s. 563–564.
- RAHKO, HANNA 2005: *Frans Ferdinand Ahlmanin ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassaan (1865) suomen kieleen lainaamien vierassanojen ensiesiintymät*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- RINTALA, PÄIVI 1980: Adjektiivisten llinen-johdosten semantiikkaa ja syntaksia. – *Virittäjä* 84 s. 302–318.
- RYDER, MARY ELLEN 1999: *Bankers and blue-chippers*. An account of -er formations in Present-day English. – *English Language and Linguistics* 3.2 s. 269–297. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok. Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund: Svenska Akademiens ordboksredaktion. <https://www.saob.se/>.
- SCHERER, CARMEN 2003: Diachronic word formation: -er nominals in German. – Eva Hajicova (toim.), *Proceedings of XVII International Congress of Linguists (CIL 17)* s. 1–15. Prag: Matfypress.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2000–2001.
- TAVI, SUSANNA 2014: Sputnik ja muut niekat. – *Kielikello* 4/2014.
- TOSCO, MAURO 2012: Swinging back the pendulum. French morphology and de-Italianization in Piedmontese. – Martine Vanhove, Thomas Stolz & Aina Urdze (toim.), *Morphologies in contact* s. 247–262. Studia typologica. Munich: Akademie Verlag.
- UOTILA, T. E. 1942: Itämerensuomen -ri johdin. – *Virittäjä* 46 s. 277–284.
- 1945: Hieman ri-johdannaisista. – *Virittäjä* 39 s. 566–568.
- VANAGS, PĒTERIS 1995: Der Einfluß des Niederdeutschen auf die lettische Schriftsprache des XVI Jahrhunderts. – Jaak Peebo (toim.), *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloo* s. 222–233. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- 2019: German influence on the Christian discourse of early written Latvian. – Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen & Tuomo Fonsén (toim.), *Languages in the Lutheran reformation. Textual networks and the spread of ideas* s. 273–301. Crossing Boundaries. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- VANHOVE, MARTINE – STOLZ, THOMAS – URDZE, AINA (toim.) 2012: *Morphologies in contact*. Studia typologica. Munich: Akademie Verlag.
- VARTIAINEN, RITVA 1988: Agricolan kielen hengelliset laatusanat. – Esko Koivusalo (toim.), *Mikael Agricolan kieli* s. 180–202. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Osa 2. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Painatuskeskus 1994.
- WESSÉN, ELIAS 1965: *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. 4. painos. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

The impact of loanwords on the derivational morphology of written Finnish: Diachronic study on the borrowing of suffixes during the literary centuries

An abundance of derivational morphology has been a characteristic of the Finnish language throughout the ages. During the literary centuries (from the 16th century to the present), Finnish has been particularly self-sufficient in terms of suffixes. There are, however, a few suffixes that have been adopted into Finnish. The present study examines how these few borrowed derivative elements were adopted into native Finnish word formation, when the foreign suffixes began to be used for lexical innovations, and how these elements have been used over time. The central purpose of this diachronic study is to map the motivations behind the borrowing: why and to what purpose does a language with a significant amount of derivational morphology borrow affixes from other languages? The study focuses on loanwords that have provided a model for native word formation as well as lexical innovations in Finnish through these models. Specific focus is given to the loan suffixes *-nna* and *-isti*. For comparison the suffixes *-skA*, *-tAr*, and *-ismi* will also be examined.

The borrowed suffixes of Finnish are semantically and structurally representative of the kinds of affixes typically borrowed across languages. The same suffixes were first borrowed into the languages from which they were borrowed into Finnish. The adoption of suffixes into the Finnish language is connected to changes in society, the development of the literary language, and the need for new means of expression. In addition to meeting semantic needs, borrowed suffixes have also been used to complement the native system of word formation in places where any limitations affecting productivity exist. In general, suffixes have not been borrowed into Finnish without a specific purpose or need. Language planning in Finland has traditionally had quite a negative attitude towards borrowed suffixes, and this has had an effect on such suffixes becoming established in the language. However, such attitudes have not prevented the formation of new and innovative derivatives.

Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan: Diakroninen tutkimus johdinten lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla

Johtimien suuri määrä on kuulunut suomen kielen ominaispiirteisiin kautta aikojen. Suomi on ollut kirjallisilla vuosisadoilla eli 1500-luvulta nykypäivään johdinainesten suhteen hyvin omavarainen, mutta tästä huolimatta kieleen on omaksuttu lainasaston mukana muutamia johtimia. Tässä artikkelissa tarkastellaan, kuinka kirjallisena aikana lainatut johtimet on omaksuttu suomen sananmuodostukseen, milloin vierasperäisellä johtimella on alettu muodostaa uutta sanastoa ja minkälaista johtimen käyttö on eri aikoina ollut. Tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on selvittää lainaamisen taustalla oleva motivaatio: miksi ja mihin funktioon runsasjohtiminen kieli on lainannut muilta? Tutkimuksen keskiössä ovat sekä omalähtöiselle sananmuodostukselle mallin tarjonneet lainasanat että näiden mukaan muodostettu uusi sanasto. Yksityiskohtaisen tarkastelun kohteena ovat lainaperäiset *нна-* ja *исти-*johtimet. Vertailun vuoksi tarkastellaan lisäksi *skA-*, *tAr-* ja *ismi-*johdoksia.

Suomen lainajohtimet edustavat semanttisesti ja rakenteellisesti kielissä tyypillisesti lainautuvia johtimia. Ne osoittautuvatkin lainatuiksi myös niissä kielissä, joista ne on omaksuttu suomeen. Johdinainesten lainaaminen suomen kieleen on sidoksissa yhteiskunnan muutoksiin, kirjakielistymiseen ja uusien ilmaisukeinojen tarpeeseen. Semanttisiin tarpeisiin vastaamisen lisäksi lainajohtimilla on voitu täydentää omaperäistä sananmuodostussysteemiä niiltä osin kuin siinä on produktiivisuuteen vaikuttavia rajoitteita. Yleisesti ottaen suomen ei ole lainattu johtimia ilman syytä ja tarvetta. Kielenohjailu on suhtautunut lainaperäisiin johtimiin torjuvasti, mikä on osaltaan vaikuttanut niiden vakiintumiseen. Tuoreiden ja innovatiivisten johdosten muodostusta se ei kuitenkaan ole estänyt.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen dosentti ja tutkija Turun yliopistossa.